

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Pärandtehnoloogia: rahvuslik tekstiil

Haldi Ellam

SIKSÄLÄ NAISE KESKAEGSE VILLASE KUUE REKONSTRUKTSIOON

Lõputöö

Juhendaja: Ave Matsin, MA

rahvusliku tekstiili lektor, pärandtehnoloogia õppekava programmijuht

Viljandi 2022

Resümee: Siksälä naise keskaegse villase kuue rekonstruktsioon

Töö eesmärgiks on valmistada aastatesse 1225-1350 dateeritud Siksälä kalme matuse nr 200 arheoloogiliste leidude põhjal Lõuna-Eesti keskaegse villase kuue ja kõlapaelte võimalikult täpsed rekonstruktsioonid. Töös antakse detailne ja materjalitehnoloogiline ülevaade Siksälä kalmest leitud villaste kuubede ja särkidega seotud tekstiilidest, matuse nr 200 kuuega seotud tekstiilides kasutatud villa ja lõngade kvaliteedist ning värvitoonidest. Kuue lõike konstrueerimisel on lisaks kirjeldatud ja analüüsitud naabermaade vastava ajastu villaseid kuubi, nende lõigete ja kaunistuste kohta olemasolevaid andmeid ning rekonstruktsioonide tegemist. Töös käsitletakse detailsemalt valmistamisprotsessi lõngade värvimisest ja kanga kudumisest kuue õmblemise ja viimistlemiseni.

Märksõnad: rekonstruktsioon, villane särk, villane kuub, umbkuub, soome-ugri rõivastus, Eesti keskaegne rõivastus, hilisrauaaegne rõivastus, Eesti, Siksälä, Kihnu maalammas, vill, kõladega kudumine, balti tehnikas kõladega kudumine

Abstract: reconstruction of medieval women's woollen coat from Siksälä grave, South-Estonia

The aim of the research is to reconstruct a medieval woollen coat, tablet woven belt and ribbons based on the findings from Siksälä grave 200, that is dated to 1225-1350 AD. The study provides a detailed and material-technologically oriented overview of the coat related findings from the Siksälä cemetery, from grave 200 and the quality of wool, yarns and colours of the preserved textiles. Reconstruction of the pattern of the tunic-shaped coat is based on the data of archaeological and ethnographical items from Estonia and neighbouring countries. The study also includes detailed processes of making the yarns, weaving the tabby wool fabric as well as sewing and decorating the shirt.

Keywords: reconstruction, woollen coat, Finno-Ugric clothing, Estonian medieval clothing, late iron age clothing, Estonia, Siksälä, Kihnu native sheep, wool, tablet weaving, Baltic tablet weaving

Sisukord

Resümee:	2
Sisukord	3
Sissejuhatus	4
1. Siksälä kalme leiud	6
1.1. Kalme kaevamised ja taust	6
1.2. Tekstiilileiud	7
1.3. Rõivaesemed	8
1.4. Lõngad ja kangakudumine	9
1.5. Kõlapaelad	10
1.6. Värvid	11
2. Siksälä särgid ja kuued	12
2.1. Erinevad särkide tüübid	12
2.2. Matus nr 200 kaevamisandmed ja tekstiilide kirjeldus	15
2.3. Kuue kangas	17
2.4. Kuue kõlapoogad	21
2.5. Kõlavöö	22
2.6. Kaunistused	25
3. Särkide ja kuubede rekonstruktsioonid	27
3.1. Siksälä särgid ja kuued	27
3.2. Paralleelid Eesti ja idapoolsete soome-ugri rahvaste etnograafiliste särkidega	30
3.3. Naabermaad	32
4. Rekonstruktsioon	38
4.1. Lõng ja lõngavärvid	38
4.2. Kangas	39
4.3. Särgi lõige	40
4.4. Õmblused ja kaunistused	42
4.5. Kõlapaelad	44
Kokkuvõte	47
Kasutatud kirjandus	49
Lisa 1. Kaevamisaruanne	51
Lisa 2. Matus 200 kõlavöö ja kuuepooga mustrijoonised	53
Lisa 3. Särkide ja kuubede lõikeid	54
Lisa 4. Rekonstruktsiooni valmistamise ajakulu	57

Sissejuhatus

Minu loov-praktilise diplomitöö eesmärgiks on valmistada naise pidulik kuub, mida võis aastatel 1225-1350 kanda 18-21 aastane noor naine, kes oli maetud Siksälä kalme matusesse nr 200. Rekonstruktsiooni eesmärgiks on mitmekesistada Eesti arheoloogilistel tekstiilidel põhinevate materjalis teostatud rekonstruktsioonide nappi valikut, ühendada omavahel arheoloogiliste tekstiilide uurimine ning praktiline järeletegemine ning paremini mõista keskaegseid materjale, käsitöötehnikaid ja -võtteid.

Valisin Siksälä rõivastuse oma lõputöö teemaks seetõttu, et olen huvitatud Eesti maarahva muinas- ja keskaegsest rõivastusest ning soovin panustada selle uurimisse. Paraku on antud perioodi kohta Eestis säilinud vähe uurimismaterjali põhjusel, et 12. sajandini olid Eesti aladel valdavalt levinud põletusmatused ning Eesti pinnas üldjuhul ei soosi arheoloogiliste tekstiilide säilimist maapõues. Samuti ei ole tolleaegsest maarahva rõivastusest õnnestunud koguda etnograafilisi tekstiile, mis oleks näiteks põlvest-põlve edasi pärandatud ja paremas seisundis. Siksälä kalme paistab Eestis silma seni rikkalikuima ja kõrgetasemelise teostusega varakeskaegse tekstiilileiukogu poolest. Need leiud on tänaseni säilinud tänu metallide rohkele kasutusele, Lõuna-Eesti happelisele pinnasele ning soosivatele looduslikele tingimustele. Võrreldes naabermaadega, on Eesti muinas- ja keskaegsest rõivastusest vähem teada ning Siksälä tekstiilide uurimine võimaldab seda vahet vähendada.

Ajalooliste tekstiilide uurimisel võimaldab materiaalne rekonstrueerimine uurida esemeid mitmekülgsemalt. Esemete valmistamise käigus tekib sageli küsimusi, mida visuaalsel vaatlusel ei pruugi tekkida. Käesolevas töös olid minu jaoks kõige keerulisemad küsimused seotud kuue võimaliku lõike ning õmblustega. Tehnoloogiliselt pakkus kõige enam mõistatamist kõlapaelte mustrite analüüsimine, mahavõtmine, materjalide ja värvitoonide valik ning balti tehnikas kõlakudumise õppimine. Ajamahukad olid ka kuuekanga lõngade indigoga värvimine, kerimine, kanga kudumine ning kuue käsitsi kokkuõmblemine.

Esimeses peatükis kirjeldan Siksälä kalme asukohta, läbiviidud arheoloogilisi väljakaevamisi ning olulisemaid leitud tekstiile. Teises peatükis kirjeldan Siksälä sarkide ja kuubedega seotud arheoloogilisi leide, matus nr 200 leide ning visuaalsete ja mikroskoopiliste uuringute tulemusi. Kolmandas peatükis võrdlen Siksälä sarkide ja kuubede sarnasusi ja erinevusi naabermaade etnograafiliste ja arheoloogiliste sarnaste rõivaesemetega. Neljandas peatükis kirjeldan ja analüüsin rekonstruktsiooni valmimise protsessi ja tulemusi.

Rekonstruktsiooni valmistamiseks uurisin mitmeid Siksälä matustes (nr 17, 200, 220, 247b) leitud tekstiile Tallinna Ülikooli Arheoloogiakabinetis nii visuaalse vaatluse kui ka erinevate suurendusastmetega mikroskoopide abil. Samuti uurisin enda ja Jaana Ratase tehtud fotosid, Silvia Laulu kaevamisaruandeid ning Siksälä kalme kohta avaldatud köiteid I ja II. Lisaks tutvusin Soome, Läti ja Skandinaaviamaade muinas- ja varakeskaegse rõivastuse alase kirjandusega ning püüdsin leida paralleele eesti ja soome-ugri etnograafiliste esemetega. Väga olulisel kohal oli Ave Matsini kirjutamisel olev doktoritöö, millest tulenes ka võimalus rekonstruktsiooni tegemiseks.

Rekonstruktsiooni valmimisel olid nõu ja jõuga abiks mitmed inimesed. Soovin tänada juhendajat Ave Matsinit põneva teema väljapakkumise ja professionaalse juhendamise eest, Riina Rammot arheoloogiliste tekstiilide uurimismeetodite ja silmaringi laiendamise eest, Jaana Ratast fotode ja nõuannete eest, Astri Kaljust praktiliste ja tehniliste nõuannete ning lõngavalmistamise eest, kultuuripärandi loovrakenduste magistranti Katti Muru lambavilla ning villatööde ettevalmistamise eest ja rahvusliku metalli üliõpilast Elina Randoja tinuliste valmistamise eest. Töös kasutatud fotod on valdavalt autori tehtud. Teiste autorite fotodele on nimeliselt viidatud.

1. Siksälä kalme leiud

1.1. Kalme kaevamised ja taust

Siksälä matmispaik, mis koosneb kahest Kalmetemäe ja Kirikumäe nime kandvast künkast, asub Võrumaal, Rõuge vallas Vastseliina kihelkonna lõunaosas, Eesti, Läti ja Venemaa piiride kohtumiskoha läheduses Hino järve ja Mustjärve vahelisel kitsal alal. Eelkõige seostatakse matmispaigaga kunagise Adsele muinasmaakonna ja adsele maarahvast, mis võis olla üks kunagistest läänemeresoome hõimudest. (Valk, Laul, 2014, lk 56 ja lk 184).

Arheoloogilised uurimistööd Siksälä Kalmetemäel algasid 1980. aastal ning vahepealsete katkestustega kestsid 2007. aastani. Esialgu pakkusid välitöid juhendanud arheoloog Silvia Laulule (1931-2013) huvi idapoolsete rahvastega seostatavad hauakääpad. Peagi aga selgus, et surnuid on nii põletatuna kui ka põletamata kujul maetud nii kääbastesse kui ka kääbaste vahele, alates 8. sajandist 19. sajandi alguseni (Valk, Laul, 2014, lk 45). Uuritud aladelt on kindlaks tehtud 304 matust, sh 264 kesk- ja varauusaegset luustikku, tegelikku matuste arvu hinnatakse 350-385 piiresse (Valk, Laul, 2014, lk 52-54).

Hauapanuste erineva arvu põhjal võib järeldada, et kalmesse on maetud erineva positsiooniga inimesi, kes elasid arvatavasti ühes dominantses talus ja sellest võrsunud lähipiirkonna taludes ning võisid olla erinevas staatuses, alates sulastest lõpetades perenaise/peremehemehega. Kui 13. sajandi matustest seostuvad pooled matused hauapanuste põhjal rikkamate ja kõrgema staatusega inimestega, siis 15. sajandil on maetutest enam kui pooled olnud vaesema staatusega (Valk, Laul, 2014, lk 158) või on kristlikud kultuurimuutused tinginud hauapanuste vähenemise.

Matuste dateerimisel on kasutusele võetud tinglikud aastaarvud 1225 ja 1475, millest esimene on seotud piirkonna ristiusustamisega ning Tartu piiskopi ja Mõõgavendade ordu vahelise piiri paikapanekuga Adseles (1224. aastal) ning aastaarv 1475 tähistab mündileidude põhjal Kalmetemäele järjepideva matmise ajalist ülempiiri (Valk, Ratask, Laul, 2014, lk 8-9).

Tegemist on ühe enim uuritud matusepaigaga Eestis. Kaevamiste käigus võeti üles ka palju monoliite, mis võimaldas vältida öiseid rüüstamisi ning matuseid hiljem paremini välja puhastada ja dokumenteerida. Kalme leidude uurimise tulemusi on avaldatud mitmetes publikatsioonides ning rikkalikud leiud on andnud ainekst mitmete rekonstruktsioonide valmistamiseks. Selle töö tekstiiliuurimise kontekstis on olulisemad rekonstrueerijad olnud Silvia Laul, kes koostöös Melanie Kaarmaga on peamiselt olnud keskendunud särkide ja kuubede rekonstrueerimisele; Ave Matsin, kes on oma magistri- ja doktoritöö raames keskendunud matuste nr 200 ja nr 220 rõivakomplektide rekonstrueerimisele, ning Signe Rätsepso, kes on valmistanud pärja rekonstruktsiooni.

Siksälä kalmest leitud esemed kannavad üldjuhul numbrit AI 5101. Rooma numbritega on tähistatud matused ning araabia numbritega on tähistatud esemed. Nii on käesoleva töö jaoks olulised matuse nr 200 kuuekanga fragmentide number AI 5101:CC:17, kuue varrukasuu detailid AI 5101:CC:5 ja kõlavöö number AI 5101:CC:14, mis tulenevad 1988. aasta kaevamisaruandest. Esemete tõlgendused ja leidmiskohad on hiljem täpsustunud. Lihtsama jälgitavuse tagamiseks olen matuste kirjeldamiseks töös kasutanud araabia numbreid.

1.2. Tekstiilileiud

Siksälä valdavalt villased tekstiilid on säilinud tänu rohketest metallesemetest maapinda sattunud mikroorganismide jaoks mürgiste (vase)soolade konserveerivatele omadustele ning devoni liivakivi mõjutustega Lõuna-Eesti kergelt happelisele pinnasele, mis soosib proteiinipõhiste materjalide säilivust, vastupidiselt tselluloosipõhiste linastele materjalidele, mis säilivad paremini aluselises keskkonnas (Kajak, 2014). Samamoodi on tekstiilid Lätis (Žeiere, 2017) ja Soomes säilinud tänu metallesemetele, kusjuures Soomes, kus luu happelise pinnase tõttu üldse ei säili, kasutatakse maetu soo eristamiseks esemeid, millega ta oli maetud (Pasanen, Sahramaa, 2017) ning osteoloogilisi uuringuid on oluliselt keerulisem läbi viia kui Eestis, kus luud on paremini säilinud.

Metallesemed annavad rõivaste kohta kaudselt infot ka oma paiknemise kaudu ning järeltõlki saab teha ka tekstiilide säilinud servade, äärte ja õmblusjälgede põhjal (Ewing, 2006, lk 15). Sellegipoolest on nii Eestis kui ka naabermaades keeruline metallosade juures säilinud üksikute fragmentide põhjal teha järeltõlki esemete lõigete ja tegumoe kohta. Näiteks on Siksälä meeste kuubede kohta tehtud järeltõlki metallkaunistustega vööde all säilinud fragmentide põhjal (matus 2, 22 ja 143, 255) (joonised 20 ja 21).

Samuti tuleks arvesse võtta, et näeme vaid neid asju, mis on säilinud. Suur osa materjalidest, tekstiilidest, mis võisid olla väga kallid ja peened, võivad olla maapõues hävinenud ning nende olemasolu võib vaid oletada (Pasanen, Sahramaa, 2017, lk 84). Samuti võib fragmentidena säilinud kangatükke rõivastega seostada üksnes olemasolevate murdekohtade, õmbluste või leidmiskoha põhjal, sest kangaid kasutati ka surnute katmiseks (Žeiere, 2017, lk 19).

Siksälä kalmest on õnnestunud välja kaevata rohkem tekstiilileiude kui ühestki teisest Eesti muinas- ja keskaegsest kalmistust. 264st laibamatusest sisaldas tekstiilijäänuseid 105 ning kokku on andmeid 243 rõiva- ja tekstiileseme kohta (Rammo, Matsin, 2014, lk 336). Siksälä leiud erinevad teistest Lõuna-Eesti selleaegsetest kalmeleidudest eeskätt ohtrate

metallkaunistustega naiste sõbade, pärgade ning laiade ehete poolest (Valk, Ratas, Laul, 2014, lk 10). Kõige enam pärineb Siksälä sarnaseid leide Läti piiri äärest, Valgamaal, Karula vallas asuvast Niklusmäe kalmest (Valk, Laul, 2014, lk 174), kus kahjuks on hauarüüstamiste tõttu palju infomaterjali igaveseks hävinenud.

1.3. Rõivaesemed

Siksäläst on leitud fragmente meeste ja naiste villastest kuubedest ning linastest särkidest, sõbadest, vöödest, paeltest, peapärgadest, kinnastest ja jalanõudest.

Tekstiilileidudest on kõige esinduslikumalt esindatud metallkaunistustega sõbad, mille katkeid on leitud 40 hauast (Valk, Laul, 2014, lk 90-91). Sõbad olid sageli kinnitatud hoburaudsõlgedega ning rikkalikumate panustega matustes võis surnule kaasa olla pandud kuni neli sõba (Valk, Laul, 2014, lk 90). Samuti on maetuid sõbadega kaetud ning kõige uhkem sõba oli enamasti kõige peal (Valk, Laul, 2014, lk 90-91). Kalmest on leitud kokku 17 pronksklambritega latgalipärast sõba, mille sarnaseid on Eestis leitud veel vaid Niklusmäe kalmest (Valk, Laul, 2014, lk 91). Lisaks metallkaunistustega sõbadele on leitud katkeid ka poolvillastest ruudulistest ja korjatud kirjas sõbadest ning tavalistest villastest sõbadest.

Erilisemaks peetakse matusel 249 leitud pronksspiraalide, kudrushelmeste ja tinarosettide vöönditega sõba ning matusel 90 leitud neljast servast paralleelselt kudruste ja tinarosettidega äärestatud sõba. Selliste kudruste ja tinarosettidega kaunistusi peetakse omaseks liivi ja sporaadiliselt Läti idapoolsetele aladele (Valk, Laul, 2014, lk 92). Tõenäoliselt hakati Siksäläs pronksklambrite asemel sõbasid tinarosettidega kaunistama 13. sajandi teisel poolel (Keeman, 2017, lk 71).

Inimesed olid maetud surirõivastes, mis võisid erineda tavaelus kantavast rõivastusest (Valk, Laul, 2014, lk 86) ning algselt olla valmistatud pulmadeks või pidulikeks sündmusteks. Samuti on haudadesse kaasa pandud rohkem metall- ning rõivaesemeid, kui tavaelus vaja läheb (Valk, Laul, 2014, lk 90). Nii tolleaegse Euroopa kui ka 19. sajandi Kagu-Eesti, sh Setomaa kohta on teada, et võimalusel maeti inimesi pulmarõivastes ning sageli pandi hinnalised ja pidulikud suririided juba varasemalt valmis (Valk, Laul, 2014, lk 192).

Ka Soomes on täheldatud, et rikkamate naiste haudades on nii palju ehteid, mis igapäevaseks kandmiseks oleks olnud liiga rasked ning hauda pandi kaasa rohkem esemeid, mis ei olnud maetul alati seljas. Samas olid maetute rõivad ilmselt nende endi omad ning nad kandsid neid oma eluajal, sest rõivastel olid olemas kandmis- ja parandamisjäljed. (Pasanen, Sahramaa, 2017, lk 18)

Samuti annavad rõivastus ja ehted enamasti vihjeid ka inimeste ealis-sotsiaalse staatuse kohta. Nii võisid Siksälä kalmesse maetute puhul kaunistatud sõbad, pärjad, „õlalinad“, varrasahelikud ning kilpkäevõrud olla märgiks abielustaatuses ning elu jooksul omandatud sotsiaalsest tunnustusest (perenaine, emand) (Valk, Laul, 2014, lk 167). Pulmarõivastes on vanemad jooned püsinud kauem kui argipäevastes rõivastes (Rammo, Matsin, 2014, lk 335).

1.4. Lõngad ja kangakudumine

Siksälä tekstiilid olid valmistatud kahekihilise villakuga lammaste villast kedervarrega kedratud sileda välimusega kammlõngadest. Kraasid ja semmipuud hakkasid Lääne-Euroopa linnakäsitöös alles 13. sajandil levima ning vokk tuli Eesti aladel kasutusele alles 18. sajandil. (Rammo, Matsin, 2014, lk 338)

Villaku pealmine kiht sisaldab jämedamaid ja pikemaid karvu, mis pakuvad lammastele kaitset vihma ja tuule eest, ning lühikeste ja pehmete karvadega aluskarv hoiab looma sooja (Rammo, Matsin, 2014, lk 337). Samuti sorteeriti kammitud või pügatud lambavillu kiu pikkuse ja kvaliteedi järgi eri otstarbeks. Kangastel on nii lõimeks kui sissekoeks kasutatud sarnase kvaliteediga tiheda z-keeruga lõngu ning paeltes, narmastes ja kaunistustes kahekordseid S-korrutusega lõngu (Rammo, Matsin, 2014, lk 341).

Kangad kooti tavaliselt kindlal otstarbel, näiteks ühe kuue jagu korraga, ning vajalikes mõõtudes, lähtudes lihtsatest ja nullkululistest lõigetest, mis võimaldasid kogu materjali säästlikult ära kasutada (Rammo, Matsin, 2014, lk 343). Tol ajal sai püsttelgedel kududa laiemaid kangaid kui algelistel horisontaaltelgedel, mis alles hakkasid linnades kasutusele tulema. Matsin (ilumisel) arvab, et rõivaste valmistamisel on kasutatud nii kitsamaid 30–36 cm (matused 255, 239) kui ka 80–85 cm laiuseid kangaid ning suure tõenäosusega kooti kangaid kindla rõivaeseme suurust ja lõiget silmas pidades, mis peegeldus ka kanga laiuses.

Enim on Siksäläst leitud toimses koes villaseid kangaid. Nii labases kui ka toimses koes kangastele on omane, et lõim on tihedam kui sissekude (Rammo, Matsin, 2014, lk 344). Siksäläs eristatakse ka meeste ja naiste kangaid: villased sinised labased ja toimsed kangad seostuvad eelkõige naiste ülerõivastega ning pruunikad vanutatud kangad meestega (Rammo, Matsin, 2014, lk 343). Ripsilises koes rõivaid on naiste rõivastusega seostatud ka Soomes (Lehtosalo-Hilander). Sarnaseid labases koes villaseid ripsilisi kangaid on leitud ka Lätist (Rammo, Matsin, 2014, lk 344; Žeiere, 2017).

Villaseid vanutatud, karvastatud ja šääritud kangaid (matus 143), peenemast villast ning erineva säigmega lõngadest kootud kangaid seostatakse Lääne-Euroopa importkaubaga, mis on eelkõige seostatav meeste rõivastusega (Rammo, Matsin, 2014, lk 348).

Väheste säilinud linaste fragmentide põhjal võib oletada, et need olid kootud labases koes, ripsilise pinnaga (Rammo, Matsin, 2014, lk 344). Linast on kasutatud ka poolvillastes tekstiilides, milles linane on säilinud üksikutel juhtudel. Linased lõngad on enamasti hävinud ning selliste kangaste geomeetristest mustritest saab aimu vaid kaevamise või monoliidi puhastamise käigus ilmnevate reljeefide vaatlemisel (Valk, Laul, 2014, lk 93). Matustest on leitud nii poolvillaseid ruudulisi 2/1 toimseid sõbasid kui ka korjatud kirjas geomeetrisel mustri kangaste jäänuseid, mida seostatakse nii sõbade kui ka särkidega. Korjatud kirjas kangafragmentidel on põhikangas ilmselt olnud labase rakendusega linane kangas, mille sisse on villaste ühekordsete lõngadega kootud geomeetiline muster ja iga villase mustrirea vahele linane taustalõng (Valk, Laul, 2014, lk 93).

Korjatud kirjas tekstiile on teada Skandinaavia viikingiajast, kust see tehnika võis levida ka Baltimaadesse ja idapoolsetele soomeugri aladele. Lätist teatakse korjatud kirjas tekstiile 12. sajandist. (Valk, Laul, 2014, lk 93).

1.5. Kõlapaelad

Vanimad kõlatehnikas leiud Eestist pärinevad 12. sajandist. Kõlapaelu kasutati rõivaste kaunistamiseks, harvem vöö või paelana. Matsin (ilumisel) eristab Siksäläs kolmes tehnikas kõlapaelu:

- kanga külge õmmeldud balti tehnikas kõlapaelad, kus äärtes kasutatakse nelja- ja keskel kahelõngalisi kõlasid, mida keeratakse eraldi vastavalt mustriks;
- kanga otsa lõimesse kootud kõlapaelad. Paela äärtes kasutatakse neljalõngalisi ja keskel kahelõngalisi kõlasid, kõiki kõlasid keeratakse kudumise käigus korraga ühele poole;
- Vööde ja paeltena kasutatud kõlapaelad.

Suuremale osale vanematele kõlapaeltele on omaseks kahelõngalised mustrikõlad, mis jäävad neljalõngaliste äärekõlade vahele, ja kus mustrikõlades on üks lõng hele ja teine tume. Balti tehnikas kõladega kudumisel keeratakse äärekõlasid $\frac{1}{4}$ võrra, mustrikõlasid vastavalt vajadusele $\frac{1}{2}$ võrra edasi või tagasi. (Matsin, 2013, lk 65)

Suur osa Siksälä kalmest leitud paeltest on geomeetrisel motiividega kõlapaelad, mida on kasutatud sõbade äärtele õmmelduna ning lõimelõngadesse sissekootuna. Kõlapookade ülejäänud lõimelõngad on sõbade nurkades punutud tuttidega nõõrideks, seejuures on täisvillaste esemete kõlapoogad kootud villase ning poolvillastel esemetel linase koelõngaga (Valk, Laul, 2014, lk 93).

Siksälä kõlapaelte laius varieerus Matsini sõnul 10-19 mm vahel: kõige levinumad olid 17-18 mm ning kootud 11-17 kõlaga, enim kõlapookasid olid kootud 16-17 kõlaga, mis jagunesid 4-5 neljakõlaliseks ja 12 kahekõlaliseks. Muster on dünaamiline ja variatsioonidega ning motiive ei ole sümmeetriliselt korratud. Sarnased motiivid paiknevad kolmekaup, mustrikorduseid esineb harva. (Matsin, 2013, lk 68)

Matsini (2013, lk 68) sõnul valitsesid sarnased põhimõtted ka Läti sõbade juures, aga mitte Eesti etnograafilistel tekstiilidel. Siksäläle sarnaste mustritega kõlapaelu on Kagu-Eestist leitud veel Niklusmäe, Otepää ja Virunuka kalmetest (Kiitsak, 2013, lk 37).

1.6. Värvid

Kalme kangaleidudes domineerib sinine värv, mida seostatakse eelkõige naiste rõivastusega ning meeste haudades siniseid rõivad peaaegu ei ole. Teiseks oluliseks värviks oli punane, mida on rõivastuses kasutatud suhteliselt tagasihoidlikult, eelkõige paeltes, kõlapookades, õmblustes ja muudes rõivakaunistustes. Lisaks on Siksäläs veel oletatud pruuni värvi kasutamist. (Rammo, Matsin, 2014, lk 338)

Kuivõrd Siksälä tekstiile seostatakse Läti kultuuriruumiga, toon välja mõned Lätist teadaolevad paralleelid. Nii nagu Eestis, oli ka Lätis sinerõikast saadav sinine väga hinnatud värv ning pärimuse kohaselt kasvatati võõramaise päritoluga sinerõigast (läti keeles - *mēle*) ka kohalikes aedades (Davidson, Pīgozne, 2010, lk 76). Lisaks toonitavad Davidson ja Pīgozne, et peaaegu kõik naiste ja meeste pronkskaunistustega esemed olid sinist värvi, mis tähendab, et siniseid rõivaid peeti väga väärtuslikuks ning selle värvimise kunsti valdasid peamiselt spetsialistid.

Kui üldiselt on Siksälä tekstiilid seostatavad naiste koduse käsitööga ning põlvest-põlve edasi antud oskustega, siis värvitud lõngade osas võis tegemist olla ka meistrite tööga. Värvimisprotsess, eriti sinerõikaga värvimine, mille käigus muutuvad kiud siniseks alles hapnikuga kokku puutudes, eeldas võimalust osta imporditud värv-ja peitsaineid ning teadmisi keemilistest reaktsioonidest. Samuti pidi pikaajalist kogemust omama madarajuurtega erinevate punaste toonide värvimisel. Meistrioskustega võib seostada ka korjatud kirjas kangaste kudumist ning kõlapaelte kudumist, mille taga olid sageli vanemad eas naised, kes talutöödega enam tegeleda ei jõudnud. (Rammo, Matsin, 2014, lk 349)

2. Siksälä särgid ja kuued

2.1. Erinevad särkide tüübid

Siksäläs olid ilmselt kasutusel linased ja villased särgid ja kuued, mis võisid olla nii igapäevased kui ka pidulikud. Oluline leid pärineb matusest nr 247b, kust on leitud pronksspiraalidest motiividega kaunistatud villase kuue varrukadetailid (joonised 1, 3 ja 4). Kaunistatud särke võis olla kahte tüüpi: poolvillasest korjatud kirjadega kangast ja kudrushelmeste ja tinuliste vöönditega (Matsin, ilmumisel).

Hinnanguliselt pärinevad korjatud kirjaga kangakatked 17 matuse osas sõbadelt ning 18 matuse osas särkidelt (Valk, Laul, 2014, lk 93), mis Matsini hinnangul liigituvad veel vanemateks ja uuemateks (ilmumisel). Laulu (2004, lk 224-225) hinnangul paiknesid korjatud kirjas lihtsamad geomeetrilised kaunistused särki varrukate üla- ja alaosas ning keerulisema mustriga kaunistus turjaosas 12,5cm laiuse horisontaalse vööndina ning olid kanga peale eraldi õmmeldud.

Joonis 1. Matus 247b pärast väljapuhastamist. Silvia Laulu kaevamisaruanne, 1991, Tahvel XVII

Joonis 2. Matuse 200 randmelt kohakuti leitud fragmendid.

Matsin (ilmumisel) eristab omavahel kaht tüüpi korjatud kirjaga särke ja kuubesid: kaunistatud varrukate ja kaunistatud turjapealsetega särgid. Matsini sõnul oli 13. sajandil valdav varruka ülemise ja alumise otsa kaunistamise mood, mis 14. sajandil taandus ja asendus turjapealse kaunistamisviisiga. Nii seostab ta kaunistatud varrukatega särke keskealiste ja vanemate naistega, kes kandsid neid 13. sajandil, ning villaseid sarnase lõikega särke 13-14. sajandil üle 30-aastaste naistega, va matus 200, kus selline särk võis olla olnud 18-21 aastase naise seljas. 13. sajandi algusesse dateeritud matuses 247b (joonis 1) on pronksvõrgenditest varrukakaunistuste (joonised 3 ja 4) all säilinud villane tumesinine labane kangas koos õmblustega, mille all on omakorda korjatud kirjas kanga lõngad (joonis 4), mis Matsini (ilmumisel) sõnul viitavad sellele, et villase pealistrõiva all on olnud sarnase lõikega linane särk, mis on kaunistatud samades kohtades. Samamoodi paiknesid üksteise peal matuse 200 särkidega seostuvad fragmendid (joonis 2).

Lisaks toob Matsin (ilmumisel) välja, et kui tavapäraselt on poollinast kõlapaela kasutatud kanga koend- ehk pikiservas (paralleelselt lõimedega), siis matustes 51 ja 200 on see õmmeldud kanga otsa ehk paralleelselt koelõngadega, mistõttu võib katke asukoha ja eripärase tehnilise lahenduse põhjal oletada, et tegemist on särgi korjatud kirjas varruka palistatud otsaga, mille külge on õmmeldud mustiline kõlapael. Sarnast varrukakaunistust seostab Matsin (ilmumisel) matusega 249 (14. sajandi I veerand), kust on arvatavasti õlapiirkonnast leitud sinine villane ripsiline kangas, mille külge on õmmeldud korjatud kirjas kanga katke. Turjapealse korjatud kirjas kaunistusega särk on tema hinnangul olnud tavaline kõigil eagrupidel ning pigem on tegemist hilisemate rõivaesemetega (ilmumisel).

Särgid ja kuued võisid olla kaunistatud ka kollaste kudrushelmeste ja tinulistest rosettide vöönditega, mis võisid paikneda nii varrukate üla- ja alaosas kui ka turjapealsel. Laul on

kudruste ja tinarosettide vöönditega esemeid seni seostanud linaste õlalinadega, mis võisid olla mõõtmega 40-50 cm x 150-160 cm (Valk, Laul, 2014, lk 93-94). Matsini sõnul võivad sel moel olla kaunistatud nii linikud kui ka särgid, kuid kuna linane kangas ei ole säilinud, põhineb oletus vaid kudruste ridade ettevaatlikul väljapuhastamisel hauas ning kaevamiste ajal tehtud fotodel ja joonistustel (ilmumisel). Kui Laulu hinnangul võidi linikuid kanda ümber käsivarte mähituna, siis Matsin peab (ilmumisel) matuse 247b kuuekaunistuste asukoha põhjal tõenäolisemaks, et tegemist on hoopis särgikaunistustega. Tinuliste ja kudrushelmestega kaunistatud särke võib Matsini sõnul olla kalmes kokku kaheksa, millest kolm on linaised (matustes 17, 204 ja 245c) ja viis villased (58; 187; 200; 244; 249) (ilmumisel). Matsini sõnul (ilmumisel) on käesoleva töö keskmes oleva matuse 200 käevõru juurest (joonis 2) välja tulnud pealmise katke osas tegemist sinise labase ripsilise kangaga, mille küljes on säilinud kudrushelmeste vöönd, ja mille külge on õmmeldud mustiline kõlapael.

Kui Laul (2004) on särgi kaelaavaks pakkunud välja Eesti etnograafilistest särkidest kõige arhailisemaks peetava Halliste tüüpi kaelaava (joonis 19, lk 28), siis Matsini hinnangul võis selline kaelus sobida varasemale kaunistatud varrukatega särgitüübile kuid mitte turjapealse kaunistusega särgile ning pakub tõenäolisema variandina välja ümara sisselõikega kaelaava. Samuti peab ta võimalikuks, et kaelaavasid võisid ääristada kõlatehnikas paelakatted ning rõivaesemeid võidi kinnitada ka paeltega, kuna matustest ei ole leitud piisavalt palju sõlgi (ilmumisel).

Seniste rekonstruktsioonide aluseks oleva matuse 247b naise rõivastusest on säilinud tumesinisest labasest villasest kangast kuue varrukate suule ja pärale õmmeldud spiraalidest ja jõhvidest rombornamentidest kaunistused ning nende alused õmblused (joonised 3, 4 ja 19). Varrukasuu 1,5-2cm laiune vaselistest kaunistustevöönd on ringselt ca 29 cm pikk ning õlgade juures ca 50-60 cm. Rombornamendid on mõlemalt poolt kaunistatud punase kahekordsest lõngast keerupaelaga. Samuti leiti villase kuue ja naha vahelt linase rõiva tükk ning särgi varruka suu ja pära, mis oli kaunistatud korjatud kirjas kangast paelaga (Kaevamisaruanne, Laul, 1991, lk 9). Võimalik, et varruka ühendusõmbluse näol on tegemist kappõmblusega, mis on üsna rohmakate ja pikkade palistusõmblustega kinni õmmeldud. Samas võivad nende lõngadega olla kangale õmmeldud hoopis kaunistused ning varruka ühendusõmblus on tegelikult korralikum kui pildilt paistab.

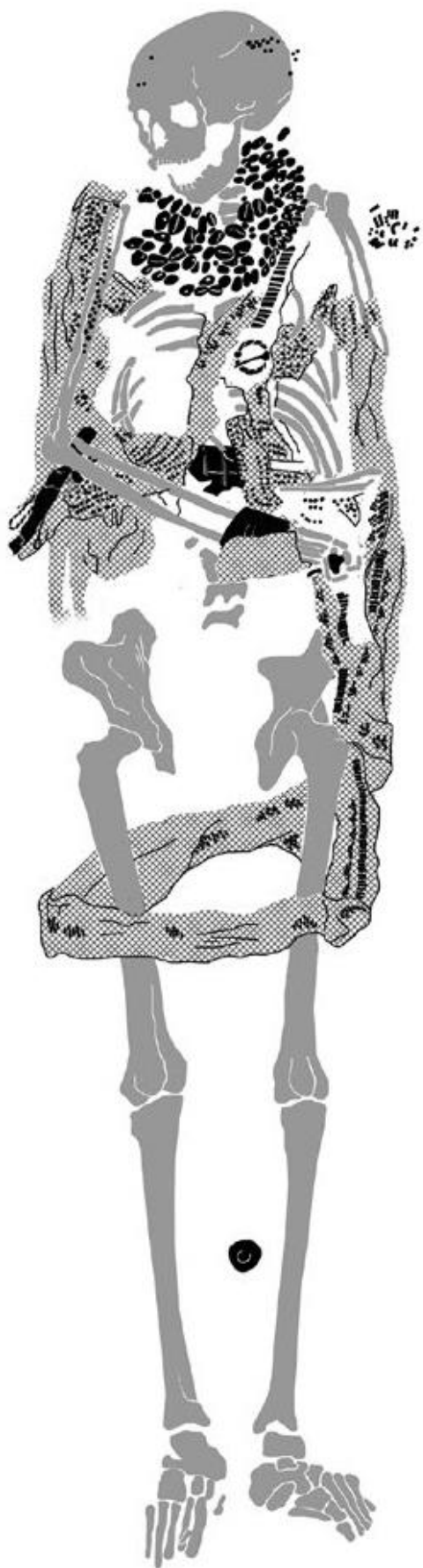
Joonis 3. Pronksspiraalkaunistusega vasak varrukasuu ja selle sisemine küljeõmblus matusest 247b.

Joonis 4. Matus 247b pronksspiraalkaunistusega vasaku varruka õlaosa kaunistus pealt ja alt.

2.2. Matus nr 200 kaevamisandmed ja tekstiilide kirjeldus

Matus 200 osas on tegemist 18-21 aastase naisega, kes on ajavahemikul 1225-1350 aastat pKr pakk-kirstus kääpassse maetud. Maetu pikkus võis olla 1,72 m. Tegemist on ühe Siksälä leiurohkeima matusega (joonis 5). Naise käed olid küünarnukkidest kehale painutatud. Ümber naise keha oli keeratud pronkskaunistustega sõba, mille otsad asusid vasakul poolel. Naise käed asetsesid sõba peal. Sõba vasakpoolse ülemise nurga alt leiti ka labases koes arvatavat linast tekstiili. Ümber õlgade oli villane, kudruste ja tinulistega kaunistatud rõivakatke. Maetul oli peas kudrushelmestega kaunistatud võruga pärg, mille narmastega sabad olid jõhvide ja villase lõngaga põimitud pronksspiraalidest. Kaelas, kurgu all oli tal 4-5 realine kaurikarpide ja klaashelmestest kaelakee, käes kaks laia kilpkäevõru ja kolm sõrmust. Hauast leiti ka kaks hoburaudsõlge, millest üks oli lahtiselt ja teine sõba tükide vahel, ning fragmente kõlavööst, mille küljes paremal puusal rippusid nuga ja varrasahelik. Mitmed vööfragmentid olid topelt. Maetu kaela taga oli mitmekordselt voltis korjatud kirjas kangafragment. Hauast leiti ka labase villase kanga fragmente. Maetul võisid käes olla nahkkindad. (Valk, Ratás, Laul, 2014, lk 201-205; Laul, 1988, lk 3)

Silvia Laul on kaevamisaruandes kirjeldanud maetu õlalina:

„Ümber õlgade on olnud õlalina (:5), mis arvatavasti olnud linane, tekstiili pole säilinud. Liniku pikikülgede tikand koosneb kahest helmevööndist, millede vahel tinast piklikud pulgakesed. Liniku otsad on üle õlgade ja ümber käte, nii et tikandiridadest üks serv õlgadel, teine keerduv ümber käeluude. Õlalina on asetsenud sõba peal. Linikuhelmed on sõbakaunistuse peal nii õla juures kui ka vasaku randme piirkonnas./.../ Mõlemas käes laiad käevõrud (: 6,7).

(Kaevamisaruanne, 1988, lk 3)

Kuigi Laul seostab tinulisi ja helmeid õlalinaga, siis, toetudes Matsini leidudele (ilmumisel), võib neid pidada kuue kaunistusteks.

Matusest on peapärja, selle tuttide ja sõba uurimiseks võetud monoliidid pea- ja kaelapiirkonnast ning rinnakust reieluudeni (Kajak, 2014, Lisa 3). Aastatel 1989-1990 puhastasid, konserveerisid ning dubleerisid Heige Peets ja Merike Neidorp Ennistuskojas Kanut matusest pärit pronksklambritega villase sõba fragmendid plaadile (Kajak, 2014, lk 46) ning tekstiilirestauraator Barbro Gardberg Soomest kudus sõba pikikülgedel olnud kõlapaela (Laul, 1988, lk 4).

Joonis 5. Matus 200 joonisrekonstruktsioon. Jaana Ratask (Valk, Ratask, Laul, 2014, lk 201)

Käesoleva töö uurimisel on kasutatud tekstiilfragmente, mis asuvad praegu Tallinna Ülikooli Ajalooinstituudi arheoloogiakogus. Käisin arheoloogiakogus koos Ave Matsini ja Riina Rammoga kahel korral fragmente uurimas ning korra Riina Rammoga Tartu Ülikooli arheoloogia laboris. Uurisime fragmente nii visuaalselt kui ka väikse suurendusega mikroskoobi all ning võtsime lõngaproove mikroskoopilisteks uuringuteks. Mikroskoobi all uurisime nii lõngu (60x suurenduse all) kui ka lõngadest lõigatud villakiude (200-500x suurenduse all).

2.3. Kuue kangas

Matusest 200 on säilinud mitmeid labases ripsilises koes kanga fragmente, mida võib seostada kuuega. Sarnast tumesinist labast kangast on leitud ka teistest matustest (247b).

Kanga tihedus jääb vahemikku 12-14 lõime- ja 6-7 koelõnga cm kohta. Joonisel 6 võib ülemistel fragmentidel olla näha kangaalustusi, mille sarnaseid tuntakse nt Põhja-Saksamaalt (Pfarr, 2005, lk 59) ning üläärest 2 cm kaugusel kootud kaht topeltsissekoega rida. Selliseid nn panama siduses ridu võidi kududa püstkangastelgedel kudumisel koe alguse ühtlustamiseks (Matsin, ilmumisel).

Joonis 6. Fragmentid matusest 200 leitud ripsilisest kangast.

Kanga kudumiseks on kasutatud ühekordset tugeva Z-keeruga lõnga (45 kraadi ja vähem), mille jämedus jääb vahemikku 0,6-0,8 mm. Mikroskoobiga tehtud lõngauuringutele toetudes võib järeldada, et nii lõimeks kui ka sissekoeks on kasutatud ühesugust kirjust kahekihilisest maalambavillast lõnga, mille sees on nii jämedamat pealiskarva kui ka peenemat alusvilla.

Siksälä siniste tekstiilide värvianalüüside tegemisel leiti lõngadest indigotiini, mis pärineb Euroopas viljeletud sinerõikataimest, ning tõenäoliselt püüti saavutada võimalikult tumesinine toon, mistõttu on sinisega värvitud pruunikaid vahevilla või pealisvilla villakiude (Rammo, Matsin, 2014, lk 338). Kuuekanga lõng, mis on ühtlaselt siniseks värvunud, koosneb peamiselt peene alusvilla kiududest (läbimõõduga 17-30 mikronit), mille seas on keskmiseid (säsikanaliga 40-50 mikronit) ja jämedamaid tumedaid (90 mikronit) kiude (tabel 1; joonis 9).

Tabel 1. Matus 200 tekstiilide lõngade analüüs				
Kasutus	Värvus	Säie	Kiudude läbimõõt (µm)	Kiudude toon
Kuuekanga lõim	tumesinine	z	17-90	kirju
Kuuekanga kude	tumesinine	z	17-90	kirju
Kuuepooga lõim 1	sinine	zz/s	20-50	hele
Kuuepooga lõim 2	tumepunane	zz/s	20-50	kirju
Kuuepooga lõim 3	helepunane	zz/s	20-42	hele
Kõlavöö lõim 1	tumepunane	zz/s	19-50	kirju
Kõlavöö lõim 2	helepunane	zz/s	18-30	hele
Kõlavöö lõim 3	hele	zz/s	15-25	värvumata
Kõlavöö koelõng	tumepunane	zz/s	20-63	kirju

Kuuekanga lõngade osas tuli välja selgitada, kas sinise lõnga saamiseks oli esmalt värvitud halle lõngu või kalli ja imporditud värvaine kokkuhoidmiseks villu, mis pärast värvimist kedrati tumedama villaga üheks lõngaks. Samuti tuli selgitada välja, kas rekonstruktsiooni tegemiseks sobiks tänapäevane Kihnu maalamba kahekihiline vill.

Võrdlesime Riina Rammoga mikroskoobi all nii Siksälä siniseid lõngu kui ka kaasaegsed indigoga värvitud Kihnu lammaste villast lõngu. Nii halli lõngana värvitud kui ka värvitud villaga kokku kraasitud hallist villast kaasaegsed kraaslõngad nägid mikroskoobi all ühesugused välja (joonis 7). Heledad villakiud olid värvunud ning tumedate villakiudude osas ei olnud värvumist näha. Rammo sõnul osutus ka Kihnu maalamba vill rekonstruktsiooniks sobivaks, kuid Siksälä lõngad on ilmselt olnud rohkem sorteeritud ning peenema villa osakaal

lõngas on olnud suurem. Selle kinnitamiseks aga oleks pidanud lõnga villakiude suuremas koguses analüüsima (järjestades ca 100 lõngakiudu), mis eeldanuks teistsuguse eesmärgiga uurimustööd.

Joonis 7. Kaasaegne indigoga värvitud hall kraaslõng mikroskoobi all

Siksälä tekstiilide puhul on valdavalt tegemist tiheda keeruga kammlõngaga, mille värvumine võib aga ei pruugi olla kraaslõnga värvumisest erinev, kuna indigotiin võib paremini kinnituda tiheda keeruga lõnga pinnale kui imbuda villakiudude vahele nagu kraaslõngal.

Mikroskoobi 200x suurenduse all oli kuuelõngadel näha nii tumedamaid, heledamaid värvunud villakiude kui ka jämedaid tumedaid kiude. Ilmselt on värvitud hallisegust lõnga, mille heledamad kiud on siniseks värvunud ja tumedamate kiudude värvumist ei ole näha.

Kuigi naturaalne hall lambavill on olnud laialdaselt kasutuses, peetakse seda Läti folklooris madalama kvaliteediga villaks, kuna see ei sobi värvimiseks, ning hallide lammaste omanikke haletseti, kuna nende hallid rõivad paistavad koguaeg määrdunud välja (Davidson ja Pīgozne, 2010, lk 28).

Indigoga värvimisel tuleb värvitavat kiudu, lõnga või kangast mitmel korral värvivette kasta. Kui värvivees on pigmenti rohkelt, kinnitub see ka esimesel kastmiskorral tumedamalt ja paksemalt, kuid võib hiljem hakata maha pudenema ja värvi andma. Kangatükil, millest lõngaproovid võetud said, on kohati pruunikaid laiike, kust värv võis olla maha kulunud või maa sees olemise tulemusena kahjustunud. Need kohad võisid algselt olla ülejäänud kangaga sama värvi, kuid selle kinnitamiseks peaks eraldi uurima indigotiini jt värvainete säilimist arheoloogilistel tekstiilidel. Samuti võiks tulevikus eraldi uurida ja katsetada Siksälä lõngade kunagist värvimismeetodit ning lõnga ja kanga ning kamm- ja kraaslõngade värvumise võimalikke erinevusi.

Joonis 8. Kuue kangas ja lõng mikroskoobi 60x suurendusega.

Joonis 9. Kuuekanga lõnga villakiud mikroskoobi 200x suurendusega.

2.4. Kuue kõlapoogad

Joonis 10. Matus 200 kuuepooga fragmendid. Ülemine foto: Jaana Ratas

Kuue kõlapoogad erinevad sõbade pookadest äärekõlade arvu poolest: sõbade pookadel on tavaliselt välimisel poolel rohkem äärekõlasid, nt 2+3 äärekõla (Matsin, ilmumisel). Matuse 200 kuuepoogal ning kõlavööl on mõlemas ääres ühepalju äärekõlasid: 2+2 ning kohati on äärekõlad rakendatud üksteise suhtes vastupidises suunas (joonis 31). Pook, millel on 4 neljalõngalist äärekõla ning 12 kahelõngalist mustrikõla, on põhikanga külge õmmeldud kahekordse tumesinise lõngaga. Kuuepoogad on kootud heledamast punasest, tumedamast punasest ja sinisest lõngast, kusjuures tumepunane kirjust villast mustrilõng on teistest halvemini säilinud (joonis 12). Pooga koelõnga ei õnnestunud uurida. Kõlavöö ja kuuepooga mustriskeem on toodud lisas 2.

Joonis 11. Kuuepoo tumepunane, helepunane ja sinine mustri lõng.

Joonis 12. Üleval vasakult kuuepoo sinine ja tumepunane mustri lõng, all vasakult helepunane ja tumepunane mustri lõng mikroskoobi 200x suurendusega.

2.5. Kõlavöö

Matusest 200 on leitud mitmeid kõlavöö fragmente ning tegemist on Siksälä kalme kõige paremini säilinud eraldiseisva kõlavööga. Vöö laius on ca 2 cm ja sellel on mõlemas ääres 2+2 neljalõngalist äärekõla ja 14 kahelõngalist mustrikõla. Äärekõlad on ühel pool rakendatud vastassuunas/kalasabakujuliselt ning teisel pool samas suunas. Ühel fragmendil (joonisel 13 üleval paremal) on äärekõlad rakendatud vastassuunaliselt, samas erinevale

poole. Võimalik, et seal on ühe äärekõla suunda kudumise ajal muudetud. Osad fragmendid on kahekordselt. Ühest fragmendist on pool ühe- ja pool kahekordselt ning keskel punase lõngaga õmblusekoht (joonisel 13 paremalt teise fragmendi keskkohat). Topelt on ka samal fotol asuv kõige vasakpoolsem fragment ning joonisel 14 kujutatud vööliste ja punutud ponimuspaelaga fragment. Seega võis vöö olla kinnitatud mõne pandlataolise esemega, vöö küljes kanti kaunistusi ja igapäevaseid tarbeesemeid ning seda ei kantud mitmekordselt ümber keha mässituna nagu Eesti etnograafilisi vöösid.

Joonis 13. Matus 200 kõlavöö fragmendid. Foto: Jaana Ratask

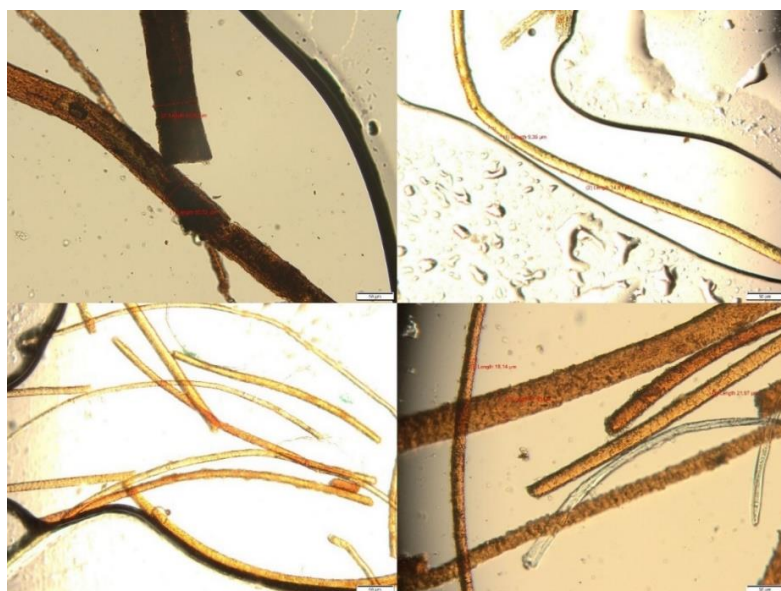

Joonis 14. Matus 200 kõlavöö fragment vöölistega

Vöö on kootud tumepunase, helepunase ja heledat tooni lõngadest (joonis 15). Koeks on kasutatud tumepunast lõnga, mis võrreldes lõimelõngadega oli väga halvasti säilinud. Sellest võib oletada, et lõimelõngadeks kasutati kvaliteetsemaid ning sissekoeks kehvemaid lõngu. Samuti võidi heledama ja erksama tooniga lõnga saamiseks kasutada heledat alusvilla (20-40 mikronit), milles võis olla pisut keskmise jämedusega (50 mikronit) pealisvilla, ning tumedamate lõngatoonide saamiseks kirjut villa, mis sisaldab rohkem tumedamat ja keskmise jämedusega pealisvilla (tabel 1, lk 18).

Joonis 15. Kõlavöö mustrilõngad: vasakult ülalt hele ja helepunane, alt vasakult tumepunane mustrilõng ja tumepunane koelõng.

Joonis 16. Üleval vasakult paremale matus 200 vöö tume koelõng ja hele mustrilõng, all helepunane ja tumepunane mustrilõng mikroskoobi 200x suurenduse all.

Mikroskoobi all uurimiseks võetud kuuekanga, kõlapooga ja kõlavöö lõngaproovid olid Rammo hinnangul valdavalt väga hea säilivusega, st kohati oli näha kiude katvaid soomuseid ning keskmise jämedusega kiudude säsikanaleid. Seevastu kõlavöö koelõng oli erakordselt halva säilivusega – lõngakiud olid kohati pooleks murdunud, katkenud säsikanaliga ning mikroorganismide (seente, bakterite) poolt kahjustatud pinnaga (joonis 16). Halb säilivus võis Rammo hinnangul olla põhjustatud ka teistsugusest värvimistehnikast või kasutatud peitsist. Tema sõnul erinesid kõlapooga ja kõlavöö lõngad kuue lõngadest ning olid erinevaks otstarbeks tehtud. Igale kangatüübile paistab olevat iseloomulik teatud kindlat tüüpi vill ja selle töötlemise viis, millega on arvestatud juba villa sorteerimise ajal (Matsin, Rammo, 2014, lk 337).

2.6. Kaunistused

Matus 200 kuue varrukasuul (joonis 10) on näha väikeste kollaste klaashelmeste vööndid, mille vahel on märke tinulistest. Siksälä leidudes on tinast või tina ja plii sulamist tinulised enamasti hävinenud, kuna tina säilib maapõues halvasti, kuid nende kunagisest paiknemisest rõivastel annavad sageli märku heledamad kohad või hall puru (Keeman, 2017, lk 70).

Tinulised on Siksälä leidudest säilinud kõige paremini matuses 17 (joonis 18, paremal), kus on näha klaashelmeste ja pronksspiraalmotiivide vahel piklikud ning rosetikujulised tinulised, mis on ilmselt olnud suuremad kui matus 200 kuuel kasutatud rosetid. Tinulisi kasutati nii pärgade, särkide, kuubede kui ka sõbade kaunistamiseks. Pulgakujulisi tinulisi on Keemani sõnul (2017, lk 71) Siksäläs kasutatud peamiselt pärgadel. Kuue kaunistusel ei olnud märke pulgakujuliste tinuliste kasutusest, küll aga kirjeldas Laul kaevamisaruandes linikut, millel olid pulgakujulised tinulised (Kaevamisaruanne, 1988, lk 3, 1988), mis võis olla õlakaunistus.

Joonis 17. Mikroskoobipilt matuse 200 kuue varrukasuu tinarosetist.

Joonis 18. Matus 200 kuue varrukasu ja peapärg Siksälä matusest 17.

Matuse 200 kuue varrukasuul (joonis 17) on tinulistest säilinud hallikas metalne puru. Rekonstruktsiooni jaoks tinarosetid valmistanud Elina Randoja oletas mikroskoobi all tehtud pildi põhjal, et tegemist on olnud 7-kroonlehelise 4-5mm laiuse rosetiga.

Eestis juba viikingiajast tuntud tinakaunistusi on tänu madalale sulamistemperatuurile võimalik valmistada korduvalt kasutatavatesse kohalikust või parema kvaliteediga imporditud dolomiidist vormidesse valades. Selliseid kivist valuvorme on leitud Rõuge, Otepää ja Lõhavere linnamägedelt. Tinuliste õmblemiseks vajalike aukude tekitamiseks kasutati traati. Suure tõenäosusega valmistasid tinakaunistusi linnustes tegutsevad elukutselised käsitöölised. (Keeman, 2017, k 77-79)

Kuue kaunistamiseks on kasutatud ka väikseid kudruseid ehk kollaseid klaashelmeid läbimõõduga 2–3 mm. Kudruseid on Siksäläs kasutatud lisaks kuubede kaunistamisel veel linaste särkide, peavõrude ning kohati ka sõbade kaunistamisel. Siksälä peapärja rekonstrueerinud Rätsepso (2014, lk 17) on täheldanud, et pärja kaunistanud kudrused olid taimset päritolu niidile lükitud ning seejärel sama niidiga üle kinnitatud. Samamoodi peab Rätsepso tõenäoliseks, et ka tinulised olid enne pärjale õmblemist omavahel ühendatud pikaks ketiks ning seejärel korraga võrule kinnitatud.

3. Särkide ja kuubede rekonstruktsioonid

Särkide ja kuubede rekonstrueerimisel on võimalusel eeskju võetud arheoloogilistest tekstiilidest, mis on haruharva terviklikult säilinud. Samuti on püütud leida paralleele etnograafiliste tekstiilidega, mille säilivus on parem ja mille kasutamise ja valmistamise kohta on vahel säilinud ka kirjalikke andmeid.

Antud rekonstruktsiooni tegemisel on minu jaoks üheks keerulisemaks küsimuseks, mida võtta löike konstrueerimisel eeskjaks, kuidas see löige on välja arenenud ja millistes piirkondades levinud. Vastuste leidmiseks analüüsisin Siksälä särkide ja kuubede seniseid rekonstruktsioone, särkide ja kuubede etnograafilisi erinevusi Eestis, samuti soome-ugri, Läti ja Skandinaaviamaade muinas- ja keskaegsete villaste kuubede rekonstruktsioonide valmistamise eeskjusi.

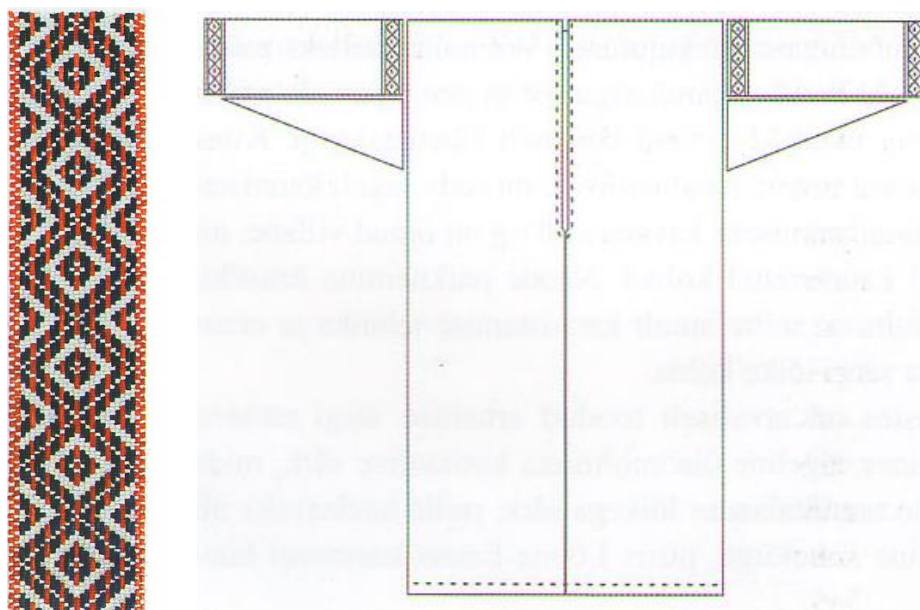
3.1. Siksälä särgid ja kuued

Võrreldes ülejäänud Eestiga, peetakse Siksälä kogukonna rõivastust väga konservatiivseks ning seostatakse rauaaegsete mõjutustega (hoburaudsõled, spiraalsõrmused ja pronksspiraalidest kaunistused), mis Põhja- ja Lääne-Eestis olid selleks ajaks kasutuselt kadunud. See võib olla märk sellest, et piiriäärse ääreala staatuses Siksälä piirkond jäi eemale 13. sajandi algupoolel asetleidnud suurtest kultuurimuutustest. Kui keskaegse rõivastuse pilkupüüdvus põhines pigem tikanditel ja erksatel värvitoonidel, siis Siksälä rõivad ja ehted rajanesid eelkõige vanapärastel metallkaunistustel ja ehedel. (Valk, Laul, 2014, lk 129)

Hinnanguliselt kandsid tolleaegses Siksäläs nii naised kui ka mehed linaseid ja villaseid särke ja kuubesid ning sõba-üleviset (Valk, Laul, 2014, lk 128). Siksäläs ei ole leitud märke naiste õlgadelt rinnanõelte või paarissõlgedega kinnitatud peplos-tüüpi kleitidest (Valk, Laul, 2014, lk 128), mis olid laialt levinud nii Soomes, Rootsis, Lätis kui ka suures osas Eestis. Siksälä ja Kagu-Eesti rõivamood tervikuna seostub Eesti idapoolse soomeugri kultuuriruumiga, millele on omane lihtsa tuunikalaadse löikega rikkalikult kaunistatud linane särk (Valk, Laul, 2014, lk 128). Samuti on oletatud, et Siksäläs võis kasutusel olla *hurstut-aanua* tüüpi rõivastus, mis koosnes kahest ümber keha kinnitatud ja üle ühe õla paelaga kinnitatud kokkuõmblemata sõbast, mida kandsid vadja ja isuri naised särgi peal veel 19. sajandi keskpaigas ja 20. sajandi algul (Manninen, 2017, lk 219; Lehtosalo-Hilander, 1984, lk 54). Hurstut-aanua tüüpi rõivakomplektiga seostatakse ka matuses 220 särgi jäänuste peal kolme üksteise peal asetsevat kangast, millest kaks olid poolvillased ja üks täisvillane. Alumine rõivaese – *hurstut* võis olla paremalt küljelt lahtine ning pealmine õlalt paela või sõlega kinnitatud *aanua*-nimeline rõivas (Valk, Laul, 2014, lk 93; Öpik, 1970, lk 128-129).

Silvia Lauulu eestvedamisel on joonisena rekonstrueeritud Siksälä linane naisesärk (matus 247b) (joonis 19) ning esemena villane mehe kuub (matus 22) (joonised 20 ja 21). Lauulu hinnangul sarnanesid Siksälä korjatud kirjas särgikaunistused, millest kõige varasemad pärinevad 13. sajandi algupoolest, Lõuna-Eesti etnograafiliste särkidele, mida kanti veel 20. sajandi alguses (Valk, Laul, 2014, lk 93-94; Laul, 2004, lk 227).

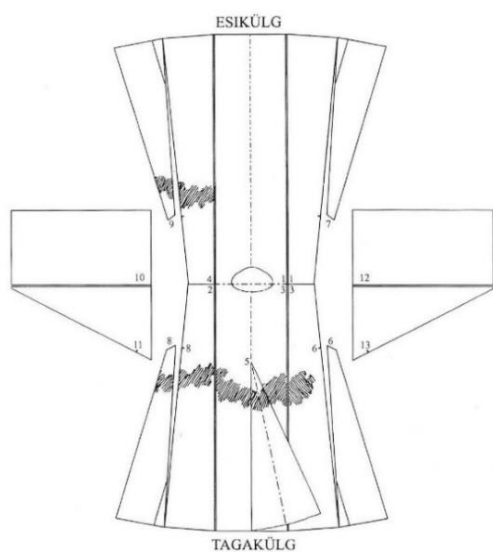
Matustest 220 ja 247b leitud korjatud kirjas kangafragmentide põhjal järelendas Laul (2004, lk 223), et linased särgid olid kaunistatud ning nende roll ei seisnenud üksnes alusrõivaks olemises. Lõike osas lähtus Laul Eesti etnograafilistest särkidest kõige arhailisemaks peetavast Halliste särgist, mis kujutab endast kahekorra keeratud kangatükki vertikaalse peaava, kiiludega varrukate ning kokku õmmeldud külgedega kotilõikelist särki (joonis 19). Naisesärgi osas on Laul eeldanud, et selle kangas oli kootud 30cm laiuselt algelistel horisontaaltelgedel. Kahe kitsa kangalaiu vahele jäävat kaelaava oli ka mugav töödelda (Laul, 2004, lk 224).

Joonis 19. Silvia Lauulu ja Melanie Kaarma rekonstruktsioonid Siksälä särkidest: ülal särgi varrukate korjatud kirjas geomeetrilise mustri kaunistus ja särgi lõike (matus 247b) ja vasakul turjaosa kaunistus (matus 220). (Laul, 2004, lk 224-225)

Joonis 20. Rekonstrueeritud Siksälä umbkuub eest ja tagant. Jaanus Heinla (Kaarma, Laul, Peets, 2000, lk 38)

Joonis 21. Vasakult Melanie Kaarma rekonstruktsioon Siksälä mehe kuuest matusest 22 (Kaarma, Laul, Peets, 2000, lk 36)

Mehe kuue lõike rekonstrueerimisel (joonis 20, 21) valmistati särk umbkuuena samuti 30 cm laiusest pruunikast kangast. Rekonstruktsiooni tegemisel toetuti vöökohas säilinud fragmentidele (viirutatud ala joonisel 21) ning Põhjamaade rabaleidudele (Kaarma, Laul, Peets, 2000, lk 31). Kiilud on tehtud nii külgedele kui ka seljaosa keskele. 14. sajandisse dateeritud mehe matusest 255 pärineval eest lahtikäival kuuel (Valk, Ratas, Laul, 2014, lk 280) on kiilud ilmselt asunud vaid külgedel. Õmblemiseks kasutati ka tugi- ehk laisalõnga,

mis on tuttav nii Läti arheoloogilistest tekstiilidest kui ka Eesti etnograafiliste tekstiilide õmblusvõtetest.

3.2. Paralleelid Eesti ja idapoolsete soome-ugri rahvaste etnograafiliste särkidega

Etnograafiliselt mõistetakse särgi all enamasti linast alusrõivast, mida kanti kehale kõige lähemal. Särgid on olnud erinevate lõigetega. Eestis kanti linaseid särke suvel palavaga ka lihtsalt võetatult (Manninen, 2017, lk 121). Kui sisemaal olid levinud ilma kiiludeta kitsama muljega külgedelt kokkuõmmeldud Halliste tüüpi särgid, siis rannikul ja saartel olid peamiselt kiiludega altpoolt laienevad särgid; samuti esines särke, mille voltidega alune oli põiki piha külge kinnitatud (Manninen, 2017, lk 125). Teistsugusest, kehvimast riidest alusega särgid olid Mannineni hinnangul (2017, lk 141) kasutusel siis, kui üleni särgi vael käimise komme hakkas hääbuma või särgi peale võeti seelik või muu riideese. Saarte ja Lääne-Eesti pidulikumatel särkidel olid allärtes ka värvilised villased või linased kõlapoogad (Manninen, 2017, lk 131).

Mannineni (2017, lk 143) hinnangul oli terve keskaja jooksul Lääne-Euroopas pealisriidena kasutusel särgitaoline pealisriie, mida ta seostab Kihnu ja Ruhnu hülgeküttidel kasutuses olnud villaste umbkuubedega, mida kanti Eestis laiemalt veel 17. sajandil. Umbkuub on olnud ka Pärnumaalt, Parisselja rabast leitud ilma varrukateta pruun villane kiiludega kehakate (lisa 3).

Manninen nimetab kuueks hõlmadega riideeset, mida Lõuna-Eestis nimetatakse ka särgiks või vammuseks. Piduliku rõivastusega seostatavad pikk-kuued esindavad omakorda nii vanamoelisi, Lõuna-Eestile omaseid särgilõikega kangast säästvaid laia seljaga kuubesid kui ka keskaja mõjutustega kehasse töödeldud ja ümarate lõikejoontega händadega kuubesid, mis levisid rohkem Põhja- ja Lääne-Eestis; Saartel ja Setomaal tunti ka kuubesid, mis koosnesid seljaõmbluste ja siiludega ühendatud kahest pikuti tükist (Manninen, 2017, lk 147-183).

Siksälä linase särgi korjatud kirjas kaunistused sarnanevad Tartu- ja Võrumaa särkide ning Setu vanemate särkidega, mida Manninen (1927, lk 138) ja Laul (2004) seostavad mõlemad idapoolsete vene ja soome-ugri hõimurahvaste mõjutustega. Samuti peab Laul Siksälä rõivastust soome-ugripäraseks kesksel kohal olnud rikkalikult kaunistatud särgi tõttu, mistõttu ei esine kalme tekstiilileidude seas villaste seelikute katkeid (Laul, 2004, lk 229).

Turjapealsete kaunistustega seostab Laul nii setu kui ka isuri ja volgasoomlaste (sh mordva) tuunikalõikelisi pidusärke, viidates Soome etnograaf A. O. Heikelile, kes oletas, et eesti naiste vanemad särgid võisid olla neile sarnaste seljapealsete kaunistustega. F.

Tumanski (Öpik, 1970, lk 37) mainib 18. sajandi vadja arhailisemaid rahvarõivaid kirjeldades varrukate umbkuube – pihtseelikut: mis neidudel oli valgest linasest riidest ja noortel (vadja k – *amõh*), abielus naistel sinisest riidest (vadja k - *rukka*) ja mille peal kanti Põhja-Eesti käistega sarnanevat pihakatet. Vanemad vadja naised kandsid aga pealisriidena varrukatega särki, mida kutsuti *ummikoks* (Öpik, 1970, lk 38). Isuri naiste särk oli käte alt alates külgedelt kokku õmmeldud ja ulatus veidi allapoole põlvi, ning mille turjaosa, rinnaosa ja varrukad olid mitmevärviliselt kootud või õmmeldud ja selliseid särke olevat vahel kantud ka teineteise peal (Öpik, 1970, lk 73).

Seto naiste särkidele (hamedele) on omased korjatud kirjas üle õlgade ning varrukaotstes asuvad sissekootud geomeetrilised kirjad. Etnograafilistel Eesti särkidel võib turjapealne kaunistus aja jooksul olla asendunud õlapealsete kaunistustega. Siksälä särkide ja kuubede kõlapoogad aga võivad olla leidnud oma koha Setu uuemate naistesärkide laiade varrukate otstes, kus enne värvli algust on korjatud kirjas geomeetrilise vöömuustriga vöönd.

Sarnasust klaashelmeste ja tinulistega kaunistatud varrukasuu ja soome-ugri särkide vahel võib leida ka Eesti Rahva Muuseumi B-kogus oleva naiserüüga, mis ERMi teaduri Piret Koosa sõnul on mordva rüü, mis võib olla pigem ersa kui mokša rahvarõiva osa (joonis 22 ja 23). Esemel täpsem päritolu pole teada. Siksälä särgiga sarnaneb see rüü geomeetriliste muustritega varruka pära ja helmeste ja metalliga kaunistatud varrukasuu poolest.

Joonis 22. Mordva (ersa) linase rüü varruka alaosa detail. ERMi B-kogu.

Joonis 23. Mordva (ersa) linane rüü eest ja tagant. ERMi B-kogu.

3.3. Naabermaad

Siksälä kalme tekstiilid jäävad ajaliselt Eesti muinasaja- ja keskaja üleminekuperioodi. Uurisin Siksälä kuue võimaliku lõike ja tegumoe väljaselgitamiseks villaste kuubede kandmist naabermaades. Püüdsin välja selgitada, kas ja kui palju kanti villaseid särke viikingiajal Põhja-Euroopas laialt levinud peplos-tüüpi vaipkleitide all ning millised võisid need olla. Samuti püüdsin selgitada välja, millal asendus lihtsatel, geomeetrilistel ja kangast säästvate lõigetel põhinev rõivastus ristiusu omaksvõtnud Põhjamaades keskaegse liibuva moega, mis eeldas rätsepaoskustega meistreid. Samas tuleks arvesse võtta, et maarahva rõivastus on alati olnud lihtsam ja praktilisem kui linnades elavatel või ühiskonnas kõrgemal positsioonil olevatel inimestel.

Läti

Läti eri rahvusgruppide meeste ja naiste muinasaegsed rõivad olid lõike ja konstruktsiooni poolest sarnased, nagu mujalgi Euroopas, ning soolised erinevused ilmnemise erinevate kaunistuste näol (Žeiere, 2017, lk 19). Tavaliselt pandi kuued selga üle pea: vaid meeste

kuued on vahel olnud lahtiste hõlmadega, mida on eest metallehetega kinnitatud; naiste lahtikäivate kuubede kohta andmeid pole (Davidson ja Pīgozne, 2010, lk 20).

Tuunikalõikelised linased särgid olid ilma õlaõmblusteta; varrukad olid pikad ja nii kitsad, et ranne läbi mahtus; rinna peal oli lõhik, mida kinnitati sõle või paelte abil. Samuti ei ole arheoloogilisi andmeid erineva kvaliteediga kangaste kasutamisest nagu etnograafilistel särkidel. (Žeiere, 2017, lk 19)

Žeiere (2017, lk 107) soovib Lāti erinevate muinasaegsete kostüümide juurde õmmeldavad linased särgid teha ümara kaeluse ja väikese esilõhikuga ning piisavalt pikad, et need peplos-tüüpi kleitide vahelt välja paistaks. Lühema särgi, millel võib ka liikumise mugavamaks tegemiseks külgedele lahtised lõhikud jätta, võib teha vaipseelikuga kandmiseks. Halliste tüüpi särgi esiosaga särke Lätis tema sõnul ei tunta. Samuti ei pea ta tolleaegsetele särkidele omaseks külgeõmmeldud kraesid ega värvleid.

Joonis 24. Naiste rõivastus Viļaka, Lāti. Johann Christoph Brotze joonistus aastast 1797. Lāti Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu. Allikas: kulturaskanons.lv/en/archive/tautasterps/

Žeiere (2017, lk 19) sõnul on võimalik, et Lätis kanti ka villaseid tuunikalõikelisi kuubesid, kuid arheoloogilisi andmeid selle kohta pole. Davidson ja Pīgozne (2010, lk 21) leiavad, et villane kuub ei kuulunud Balti hõimude piduliku komplekti hulka, kuid võis olla kantud argipäevarõivana. Samuti usuvad nad eksperimentaal-arheoloogiale toetudes, et ohtrate kaunistustega sõbad ei sobinud igapäevasteks tegemisteks ning sõba puudumisel peaks Lāti jahedat kliimat silmas pidades linase särgi peal olema vähemalt üks villane kiht (Davidson ja Pīgozne, 2010, lk 21). Christian Brotze 18. sajandi lõpust pärinevatel erinevaid

Läti kohti kujutavatel joonistustel (joonis 24) on näha kaunistatud alläärtega tumesiniseid kuubesid. Lisaks sinistele kuubedele, olid tõenäoliselt kasutusel ka naturaalses lambatoonides kuued (Pīgozne, 2020). Siiski seostatakse siniseid villaseid kuubesid pigem liivlaste kui balti hõimude rõivastusega (Pīgozne, 2020).

Niisiis on villaste kuubede kandmise kohta Lätis arheoloogilisi andmeid peamiselt liivlastelt, kes elasid Liivi lahe ümbruses ja Daugava ja Gauja jõgede ääres 11-13. sajandi paiku. Tänu metallkaunistustele on teada, et tumesinised tuunikalõikelised villased särgid (Salaspils; Maztraupes Riebinu, lisa 3) ulatusid meestel põlvedeni ja naistel pisut allapoole põlvi ning allääre pikkus oli ca 140 cm (Žeiere, 2017, lk 88). Särgid olid Žeiere sõnul õmmeldud mitmest kangatükist: õmblused olid seljaosa keskel ja vöökohal ning särgi alaosa moodustas 50 cm laiune põiki asetsev kangas. Liivi kuubedele olid tema sõnul omased sügavad, V-kujulised vöökohani ulatuvad kaelused ning silmapaistvalt tinarosettide ja pronksrõngastega, värviliste paelte ja punutistega kaunistatud varrukasuud ja allääred, sh ka laste särkidel. Villased kuued olid veel valmistatud ilma ölaõmblusteta, ühest kokkumurtud kangatükist (Davidson ja Pīgozne, 2010, lk 20), millel oli sügav esilõhk ning mille külgedele olid laienduseks õmmeldud kiilud või olid need jäetud alt kinniõmblemata, lahtiselt (Žeiere, 2017, lk 88).

Davidsoni ja Pīgozne (2010, lk 20) sõnul on arheoloogid ühe ainulaadse etnograafilise museaali põhjal (CVVM 10762) valmistanud Liivi kuue (läti keeles - *svārki*) rekonstruktsiooni. Hinnanguliselt 16. sajandist pärinev tumesinisest kangast kuub, mille alaosa on ära lõigatud, on olnud valmistatud kasutades samu tehnikaid ja kaunistamisviise, mis on tuttavad 12. sajandist. Nii on see olnud kaunistatud samades toonides ja mustritega kõlapookade ja kollaste kudrushelmestega ning V-kujuline kangasse lõigatud kaelus kanditud tüüpilise 18. sajandi punase importkangaga (Davidson ja Pīgozne, 2010, lk 20).

Soome

Soomes kanti nii linaseid kui ka villaseid särke peplos-tüüpi kleitide all (Lehtosalo-Hilander, 1984, lk 4). Materjali särkide lõigete kohta järelduste tegemiseks napib, sest metallkaunistuste puudumine särkidel ja kuubedel ei aita ka neil maapõues säilida. Soomes, kus on praeguseks ajaks koostatud kümme naise muinasajakostüümi (osad neist lisa 3, joonised 36-38), on tõdetud, et nende väljatöötamisel ei ole arheoloogilised andmed alati olnud tähtsuse poolest esikohal ning kostüümide arengulugu näitlikustab ka uurimismeetodite muutumist: neid on valmistatud illustratsioonide kui ka detailsete uuringute põhjal nii muuseumite näitustele, peorõivasteks kui ka lavakostüümideks (Lehtosalo-Hilander, 1984, lk

9) ning kostüümidest on edasiste uurimiste tulemusena välja arendatud mitmeid erinevaid versioone (Pasanen, Sahramaa, 2017, lk 22).

Soomest on leitud tekstiile, mille põhjal on püütud villase särgi lõikeid tuletada. Eura vallas asuva Luistari küla kalme 56 (dateeritud 11. sajandi algusesse) põhjal koostatud Eura kostüüm koosneb sinisest ripsilisest kangast ülaosa ja varrukatega ja rohekest toimsest kangast kehaosaga villasest särgist, kõlapoogaga ääristatud üla- ja alaosaga peplos-kleidist ning rohelisest põllest. (Lehtosalo-Hilander, 1984, lk 46-49). Eura villane aluskuub on aluseks mitmele Soome kostüümile. Selle konstrueerimisel võeti aluseks tumesinisest labases koes ripsilisest kangast fragmendid, mida leidis üksnes käevõrude sees. Fragmentide põhjal oletati, et tegemist oli kas eraldiseisvate varrukatega või kahevärvilise villase särgi pikkade ja kitsaste varrukatega, mis romaani stiili perioodil 11. sajandil oli tuntud nii Bütsantsi kui ka Lääne-Euroopa rõivastuses. Taani rauaaegse nahast tuunika eeskujul töötati välja lõige, mille varrukad ulatuvad kaelani ning õlaõmblused puuduvad. Sellise särgi saab õmmelda 190×160 cm või 380×80 cm suurusest kangast nii, et kangast ei jää ükski tükk üle (lisa 3, joonised 36-38). (Lehtosalo-Hilander, 1984, lk 49-51)

Soome uusim muinaskostüüm põhineb 2016. aastal kaevatud Ravattula Ristimäki matusest 41, mis on dateeritud 13. sajandi algusesse ja millel on elemente nii muinasaja kui ka keskaja rõivastusest. Rõivastuse uurimine algas juba väljakaevamiste ajal. Ravattula kiriku juurde maetud naine kandis labases ripsilises koes linast särki, villast umbkuube, põllest ning villasest kangast punaseid sukki (Pasanen, Sahramaa, 2017, lk 28). Kolmnurkse kaelusega villasele kuuale on omased kurrutatud ülaosaga küljelõhikud, mis annavad rõivale avarust juurde.

Kui Eesti särkide rekonstruktsioonid ulatuvad soomlaste hinnangul enamasti allapoole põlvi ja poolde sääride, siis Soomes soovitatakse õmmelda särgid pikemad, et need ulatuks pahkludeni (Pasanen, Sahramaa, 2017, lk 84). Samas on pika linase rõivastusega keeruline tööd teha, eriti kui see alt märjaks läheb, mistõttu võisid pikemat ja pidulikumat rõivastust tõenäolisemalt endale lubada kõrgemal positsioonil inimesed, kes tavatöid tegema ei pidanud, ning töötavad inimesed kandsid lühemaid ja praktilisemaid rõivaid, millega võis olla külm või hoopis päikesepõletuse oht. Lühemad kuued vajasisid ka vähem kangast, sest pika kuue alläär pidi kõndimise võimaldamiseks olema laiem (Ewing, 2006, lk 42).

Võimalik, et Soome naised kandsid linaseid ja villaseid tuunikalõikelisi särke koos põllega igapäevaseid toimetusi tehes ning peplos-tüüpi kleite, sõbasid ja uhkemaid ehteid vaid pidulikel puhkudel ja õlakatteid külma ilmaga. Kõigil naistel ei pruukinud pidulikke peplos-tüüpi kleite olla, sest kõigist haudadest õlgade juures sõlgi ei leitudki ning

idapoolsetel Soome aladel võis olla tegemist ka õlgadelt paeltega kinnitatavate *hurstut-aanua* rõivastusega (Lehtosalo-Hilander, 1984, lk 52-54). Ewing (2006, lk 39) aga seostab Rootsisis sõlgede kandmist ja rikkalikumaid hauapanuseid vaba naise või abielunaise staatusega.

Skandinaaviamaad

Skandinaaviamaade rõivastus tegi II aastatuhande alguses läbi mitmed muutused. Kui viikingiaegne rõivastus Põhjamaades baseerus geomeetrilistel lõigetel, mis seisnes kanga kokkuhoidmises ning lihtsate ristkülikukujuliste ja kolmnurksete kangatükkide kokkuõmblemises, siis üleminek kristlusele tõi kõrgema ühiskondliku kihi seas moodi liibuvamad lõiked (Ewing, 2006, lk 10). Ewingu sõnul ilmusid esimesed kiilud Euroopa rõivastele 7. sajandil idamaade mõjutustel, kuid Skandinaavia viikingiaegsetele rõivastele ilmusid need alles 11. sajandi teises veerandis. 14. sajandist tõusis Euroopa moes olulisele kohale rätsepatöö, mida said endale lubada peamiselt kõrg- ja keskklassi esindajad (Netherton, 2008, lk 151). Kasutusele tulid kaarjad lõikejooned, ümarad käeaugud ja varrukälõiked ning korsetid, mis pidid rõhutama vöökoha peenust. Samas kohanes liibuv mood eelkõige jõukama ühiskonnaklassi seas ning linnades ja lihtsate lõigetega rõivad, mis võimaldasid kangaga säästlikumalt ümber käia, püsisid praktilistel põhjustel maarahva kasutuses kauem.

Käesoleva töö kontekstis on villaste kuubede osas nimekamateks keskaegse Skandinaavia näideteks 11-12. sajandisse dateeritud Kragelundi ja Moselundi kuued Taanist, Skjoldehamni kuub Norrast ning 14. sajandisse dateeritud Bocksteni umbkuub Rootsist (Østergård, 2009; Netherton, 2008, lk 146). Kõigi puhul on tegemist meeste kuubedega, millel on olemas kiilud nii külgedel kui ka keskel. Neist kuubedest on ilmselt Siksälä mehe kuue rekonstrueerimisel eeskuju võtnud ka Kaarma, Laul, Peets.

Üks tuntuim keskaegsete rõivaste kollektsioon pärineb Gröönimaalt, kust Herjolfsnesi kirikuvare juurest leiti kümneid matuseid suures osas või terviklikult säilinud rõivaesemetega. Tegemist on 10. sajandil Norrast Gröönimaale elama asunud inimestega, kelle asustus hääbus 15. sajandil pärast kliima jähnenemist ning asendus Põhja-Ameerikast pärit inuitidega (Østergård, 2009). Kuigi Herjolfsnesi rõivaid on sageli seostatud Lääne-Euroopa liibuva keskaegse moega, leiab Netherton (2008), et Mandri-Euroopas moodi tulnud liibuvad ja pikad rõivad ei olnud karmi kliimaga Gröönimaal praktilised ning pigem on tegemist geomeetriliste lõigete kui liibuva moega. Samuti ei olnud tema sõnul seal tegemist jõukal järjel olevate inimestega, kes oleks saanud endale rätsepateenuse kasutamist ning uuema moe järgi riietumist lubada olukorras, kus ääremaa staatusega Gröönimaa sidemed

Mandri-Euroopaga muutusid aina harvemaks. Samuti puudusid Herjolsnesi rõivastel, mida pandi selga üle pea, vertikaalsed avaused – sügavad lõhikud, nõorkinnised ning nõöbid, mis võimaldasid liibuvaid rõivaid neisse sisse astudes selga panna ning arvukate kiilude kasutamine on pigem märk kanga kokkuhoiust kui priiskamisest (Netherton, 2008). Mandri-euroopalikke rõivastuselemente nagu kapuutsid, ümara ülaosaga varrukad ja käeaugud, nõõpkinnised ja pilutaskud, küll esines, kuid siiski oli tegemist avarate geomeetriliste lõigetega ning rõivad olid valmistatud koduse käsitööna nii, et nende üldmulje paistaks moodne ja liibuv (Netherton, 2008).

Kokkuvõtlikult põhinevad särkide ja villaste kuubede lõigete ja tegumoodide kohta tehtud järeldused leidude katkendlikkuse tõttu paljuski eeldustel ning kostüümide ja rekonstruktsioonide väljatöötamisel on väga palju võetud eeskujuna naabermaadest. Nii on Lätis võetud eeskujuna Soome rekonstruktsioonidest, soomlased on omakorda malli võtnud Taanist, rootslased Baltimaadest (näiteks Tõstamaa lambanahkse kasuka kaunistustest). Samas, kuigi Siksälä rõivastust on peetud ääremaale omaselt konservatiivsemaks, siis meeste rõivastuses esinenud importkangad ning tuunikalaadne lõige võisid siiski olla märgiks sellest, et meestemood oli välismaailma mõjutustele avatum kui naistemood. Samuti võib mitmeid sarnasusi leida naabermaade ning Eesti särkide ja kuubede tegumoodides. Eesti etnograafiliste särkide ja kuubede lõikeline mitmekesisus aga muudab pildi veelgi kirjumaks. Samuti on üllatav, et naabermaade särkide ja kuubede lõigetes on küllaltki palju sarnasusi Eesti eriilmeliste etnograafiliste särkide ja kuubede lõigetega.

4. Rekonstruktsioon

Diplomitöö käigus valmisid Siksälä matus 200 tekstiilileidude eeskujul tumesinine kõlapooga, klaashelmeste ja tinarosettidega kaunistatud villane kuub ning kõlavöö. Kuue labase, ripsilise kanga kudumiseks kasutasin ühekordset z-keeruga lõnga, mis on kedratud TÜ VKA Vilma villavabrikus Katti Muru Kihnu maalamba tõugu lammaste Kroonika, Käti ja Kuukiir vastavalt tumehallist, helehallist ja valgest villast. Esialgu valmistati proovipartii ning pärast selle sobivuse väljaselgitamist ja pisikeste muudatuste tegemist põhipartii. Valmis 2,66 kg keskmise halli tooniga ühekordset z-keeruga lõnga, mille keeru kaldenurgaks oli 45° ja jämeduseks 0,7-0,9 mm. Võttes arvesse, et 800 aastat maapõues olemist on lõnga parameetreid mõjutanud, sai rekonstruktsiooni jaoks tehtud lõng pisut jämedam ning laugema keeruga. Värskest kedratud lõnga sirgemaks venitamiseks, kasutasin pärast värvimist kuivatamisel raskustena samu lõngavihte.

4.1. Lõng ja lõngavärvid

Joonis 25. Lõngad enne ja pärast indigoga värvimist

Vees lahustumatu sinerõika taimedest pärineva indigo värvaineiga värvimisel kasutati varasemalt nii Siksäläs kui ka mujal hapendatud uriini, milles värvaine lahustus (Rammo, Matsin, 2014, lk 338). Kasutasin lõngade värvimiseks sünteetilist indigosinist (ostetud Coloratumist), mis oli mul varasemalt koju varutud. (2021. aasta sügisel katsetasin edukalt isekasvatatud värske sinerõikaga värvimist, kuid Siksälä rekonstruktsiooni jaoks oleksin pidanud seda teadlikult planeerima ja varem ning suuremas koguses ette kasvatama.) Värvilahuse aluseliseks muutmiseks kasutasin pesusoodat ning hapniku redutseerimiseks Spectralite'i ehk tiourea dioksiidi. 16 vihi värvimiseks kasutasin 15g indigopulbrit. Lähtusin soovitud lõngatooni saamiseks lõnganäidistest, millest sobivaim toon oli saavutatud keskmise halli lõnga kahe kastmise tulemusena. Kastsin soovitud tulemuse saavutamiseks lõngu

värvivette rohkem kui kahel korral, sest kaks kastmist ei andnud piisavalt sinist tulemust. Lisaks pidin vahepeal värvivette värvainet lisama ning ilmselt muutus pidevalt ka värvivee värvainesisaldus, kuna värvisin korraga suurt kogust lõnga. Korraga läks potti kaks vihti ehk ca 300-400 g lõnga. Püüdsin saavutada võimalikult sarnast tulemust, kuid pärast kuivamist selgus ikkagi, et mõni viht oli sinisem kui teine. Lõng andis töötlemisel ka pisut värvi. Kuna Siksäläs kasutati sinerõigast, milles värvaine sisaldus on madalam kui troopilises kliimas kasvatatavatel indigotiini sisaldavatel taimedel, leppisin lõnga mahedama tooniga. Lisaks kuuelõngadele värvisin samas ka valgeid lõngu, mille sinine toon tuli erksam ja puhtam, mis kinnitab ka Siksälä lõngade värvuuringute põhjal tehtud järeldust heleda lõnga ja värvide erksuse seose kohta. Üllatuslikult paistsid nii kuuelõngad kui ka -kangas erinevates valgustingimustes pildistades eri tooni, varieerudes hallikassinisest tumesiniseni.

4.2. Kangas

Joonis 26. Matuse 200 kuuekangas horisontaaltelgedel kudumisel

Suure tõenäosusega oli kuue labases ripsilises koes kangas kootud püsttelgedel ning mõõgaga kinni löödud. Püsttelgedel kootud kangastele on muuhulgas omane erinev lõime tihedus, mis tuleneb soa puudumisest (Rammo, Matsin, 2014, lk 343). Otsustasin rekonstrueeritud kanga kududa kodustel horisontaaltelgedel ning soaga, sest mul puudub nii püsttelgedel kui ka ilma soata kudumise kogemus. Rekonstruktsiooni tegemine kõiki vanaaegsed töövõtteid (sh lõnga kedervarrega ketramine) kasutades oleks olnud väga ajamahukas. Samuti kudusin kanga ilma õõskanga servadeta, kuna Siksäläs pole labases koes kangastel koendservi säilinud (Rammo, Matsin, 2014, lk 343).

Algselt plaanisin kanga kududa laiema ja lühema, kuid kahtlustasin, et 2,6 kg lõngast ei pruugi piisata ning kuna kangas võib tiheda keeruga lõimelõngade tõttu 10% asemel 20% võrra lühemaks tõmbuda ja kuue jaoks ebapiisavaks osutuda. Seega tegin valiku pigem kitsama ja pikema kanga kasuks. Käärisin 760 lõime, mis andsid kanga kudumislaiuseks 70 cm ning lõimepikkuseks 6,4 m. Lõim kaalus 1,4 kg ning sissekoeks jäi 1,26 kg lõnga. Kudusin kanga 71 cm laiusena (5,5m) ja pärast telgedelt mahavõtmist 0,69 x 5,16 m. Kasutasin suga 55/2, saavutamaks tihedus 11 lõimelõnga ja 6 koelõnga cm peale. Nagu olin arvestanud, tõmbus kangas pärast kudumist tihedamalt kokku ning saavutas originaalilähedase tulemuse (12-14 lõimelõnga ja 4-6 koelõnga cm²). Jäin nii kanga mõõtude kui ka tihedusega rahule.

Kangas kaalus koos narmastega 1,785g. Pesin kanga pesumasinas 20-minutilise lühiprogrammiga (temperatuur 30°, tsentrifuug 400 pööret minutis), et kangas muutuks ühtlasemaks. Valisin minimaalse järeltöötuse põhjusel, et eeskujuks olnud Siksälä kuuekanga katked ei olnud selgelt vanutatud. Pärast pesu oli kanga laiuseks 67-68 cm ning pikkuseks 4,81m. Enne õmblemaasumist aurutasin kanga kaks korda läbi.

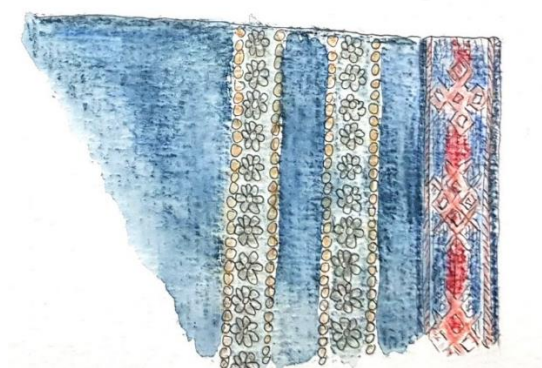
4.3. Särgi lõige

Olemasolevatest andmetest Siksälä naise kuue kohta on matuse 247b varrukakaunistustest lähtudes võimalik tuletada vaid varruka lõige ja mõõdud. Nii võis varruka lõige olla trapetsikujuline, nii et varrukasuu läbimõõt oli ca 29-30 cm, varruka laius õlaõmbluse juurest ca 50 cm ning varruka pikkuseks 40-50 cm. Varrukasuu säilinud õmblus ei andnud infot varruka võimaliku kiilu kohta, kuid lähtudes nullkululõike põhimõttest, õmblesin varrukatele kiilud (joonis 28). Varruka pikkuse tuletamisel võrdlesin matuse 247b kaevamisaegselt fotolt (joonis 1) paistvaid proportsioone. Teades, et vasaku käe varrukasuu spiraalitorudest kaunistuse läbimõõt oli ca 14-15 cm, tegin järelduse, et varrukas võis luustikul paiknemist ning kõverdatud käe kunagist kuju arvesse võttes olla varrukasuu läbimõõdust 2,5-3x pikem ehk ca 40-45cm.

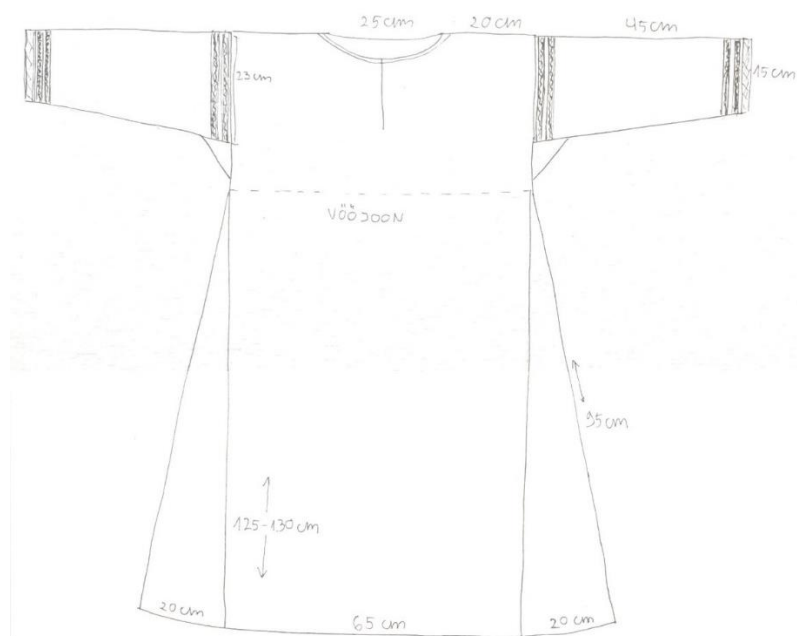
Matsini hinnangul (ilmumisel) on matuse 247b kuue osas tegemist pikendatud lõikega, millel oli sirgetest nelinurksetest tükkidest kehaosa ning varrukasuud, mis lõppevad poolel käsivarrel - see võib olla juhuslik aga viidata ka otseselt varruka pikkusele. Matsini sõnul võisid varrukad olla poolpikad selleks, et ehted välja paistaks; samas võisid linsed särgid ulatuda ka käevõrude alla. Kaevamisaruandes on Laul matuse 187 osas märkinud, et paremast käest võru äravõtmisel võis võru sisemisel pinnal aimata labast peenikest kuid hõredat kude võimalikust särgist (Laul, 1987, 11). Poolpikki villase kuue varrukaid, mille alt paistab linase

särgi kaunistustega värvel, on muuseas kirjeldatud ka 6. sajandi Inglismaa ja Prantsusmaa kuninglikes matustes (Walton Rogers, 2007, lk 185-186). Ka Lätis on kirjeldatud pikkade varrukatega linaseid särke, mille peal kanti käevõrusid ja mis paistsid villaste kuubede lühemate varrukate alt välja (Davidson, Pigozne, 2010, lk 15).

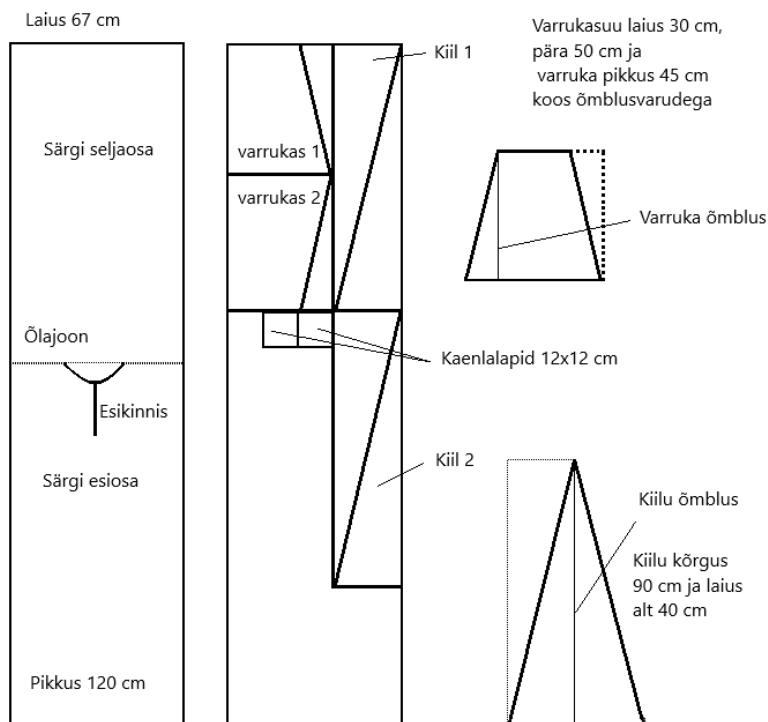
Kuue kehaosa laiuseks sain 67-68cm. Varruka mugavamaks muutmiseks lisasin ka 10x10 cm kaenlalaapid, mis on tuntud nii Eesti etnograafilistel särkidel kui ka Soome ja Läti samaaegsetel rekonstruktsioonidel. Samuti otsustasin naabermaade eeskujul teha kuuele ümara kaeluse ning 16 cm sügavuse esilõhiku. Liivi kuubede ja Siksälä meestekuubedel olnud kiilude eeskujul õmblesin kuue külgedele 80cm kõrgused ja alt 40 cm laiused kolmnurksed kiilud – külgedele, sest Eesti etnograafilistel särkidel ja umbkuubedel keskmisi kiile pole kohanud. Kuue üldpikkuseks määrasin 120 cm, teadmisega et autori (164cm) seljas ulatuks see poolde sääride. Matusesse 200 maetud naine oli ilmselt pikem – 172 cm ning tema seljas võisid nii kuub kui ka selle varrukad olla lühemad.

Joonis 27: Kuue varrukasuu kavand

Joonis 28. Kuue lõige

Joonis 28. Särgi lõike paiknemine kangal.

4.4. Õmblused ja kaunistused

Kasutasin põhiõmblusteks kedervarrega kahekordseks korrutatud kuuelõnga, õmbluste tugevdamiseks ja kanga hargnemise vältimiseks punaseid lõngajääke laisalõngaks ning peenemat kahekordset indigosinist lõnga kaunistuste külge õmblemiseks. Samuti analüüsisin Jaana Ratase (2021) linnakäsitööle orienteeritud keskaegse õmbluskunsti teemalises magistritöös kirjeldatud õmbluseid ning Eesti linaste särkide põhilisi õmblusvõtteid.

Enim kasutasin matuse 247b kuuevarruka õmblusest lähtudes kappõmblust, mille esimese õmbluse tegin rõiva pahemalt poolelt 4-5 mm pikkuste tikitud eelpistetega nii, et koeäärega detaili õmblusvaru oli laiem (1,5 cm) kui lõigatud äärega detailil (0,7 cm) ning teise õmbluse tegemiseks keerasin koeäärega õmblusvaru ümber lõigatud äärega õmblusvaru ning palistasin üleloomispistega. Lisaks kasutasin eelpistet, palistuspistega õmblusvaru mahaõmblemist ning kaelalõhiku lõpus sämpipistet. Kõlapooga õmblesin varrukate külge üleloomispistega ning pooga otsad ühendasin omavahel pealistusõmblusega.

Esimesena ühendasin kappõmblusega varrukadetailid ja kehaosa küljekülilud, seejärel õmblesin eelpistes varrukate ühendusõmbluse ja sinna vahele kaenlalapid, palistasin õmblusvarud laisalõngaga. Järgmisena õmblesin kappõmblusega kehaosa külge varrukad ja külilud. Eelviimase etapina lõikasin sisse kaelaauku ja lõhiku ning palistasin koheselt ära,

kuigi särkidel tehakse kaelus esimesena. Kuna kangas hakkas kaeluse juures edasi hargnema, teppisin Herjofnsnesi eeskujul (Østergård, 2009, lk 97) õmbluse äärest 0,5 cm kaugusel eelpistetega üle. Viimasena palistasin laisalõngaga allääre ja teppisin eelpistetega üle. Kaeluse õmblusvaruks oli 1cm, varrukasuul 1,5 cm ja alläärel 2 cm.

Kuna tegemist oli vanutamata kangaga, mis kippus kergest hargnema, lõikasin palistusõmbluse käigus hargnevaid kangaääri enne nõöpnõeltega kinnitamist jooksvalt tagasi. Kui alguses plaanisin kõik ühendusõmblused kappõmblustena teha, siis varrukate ühendamisel eelistasin lihtõmblust, et õmblused liiga paksud ja kohmakad ei tuleks.

Varrukate kaunistamiseks kasutasin kollaseid Toho 8/0 suuruses (3mm). kudrushelmed, mis lükkisin kuuekaupa villasele lõngale ning kinnitasin esmalt üle kolme ning edaspidi üle kahe helme. Esialgu tundusid kudrused liiga helekollased, kuid pärast kaurikarpidest ja kollastest klaashelmestest kaelakeede kaelariputamist jäi mulje, et kaelakeed ja kuue kudrused sobivad omavahel ideaalselt (joonis 33).

Helmeridade vahele ettenähtud tinarosetid olid 0,6 cm diameetriga ning neid kulus 438 tk. Rosetid õmblesin kangale kolmekauka ning kinnitasin ükshaaval üle. Suure tõenäosusega olid Siksälä tekstiilidel kudrused ja helmed lükitud pikemale niidile ning seejärel üle kinnitatud (Rätsepso, 2014; Keeman). Katsetasin seda ka ise, kuid kuna harutamine läks sel moel väga kiiresti ja lihtsalt, otsustasin tugevama ja kestvama kinniõmblemise kasuks, mis on mulle harjumuspärasem varasemast helmestega tikkimise kogemusest. On võimalik, et rosetid olid õmmeldud ka nii, et aasaga ots oli pistetud läbi kanga ning kanga pahemalt lõngaga läbi lükitud (suuline vestlus Jaana Ratasega). Matuse 200 kuuepooga fragmendis (joonis10) on rosettide real näha vaid punaseid ülekinnitamislõngu. Fragmendi tagumine pool ei ole piisavalt välja puhastatud, et selle põhjal järeldusi teha.

Joonis 29. Varrukasu kaunistus: kudrused, tinulised ja kõlapook paremalt ja pahemalt poolelt.

Joonis 30. Kuue õmblused: vasakul üleval kaelus ja alläär, paremal kaelus; all vasakul varruka ja kaenlalapi ning paremal kiilude ja kehaosa ühendusõmblused

4.5. Kõlapaelad

Siksälä kõlapaelad on kootud balti tehnikas, mille eripäraks on üle rea korduvad labased read (joonis 34), mille vahelistest mustriudadest joonistub välja muster. Kuigi olin varasemalt proovinud nii Eesti etnograafiliste kui ka Soome rauaaegsete kõlavööde kudumist, polnud ma balti tehnikas kudumisega kokku puutunud. Tuginesin tehnika õppimisel www.ajaroivas.ee üles pandud Siksälä kõlapaela kudumise [videoõpetusele](#), mille autoriteks olid TÜ VKA vilistlane ja õppejõud Astri Kaljus ning video autoriks Maritta Anton.

Eeldades, et samas kogukonnas olid kasutusel sarnased käsitöövõtted ja mustrid ning maetu kõlapaelad võisid olla ühe ja sama inimese tehtud, võrdlesin motiivide äratundmiseks ja mustrite mahavõtmiseks matuse 200 kõlapooga avaldatud mustreid ning kompositsiooni (Matsin, 2013). Ühe motiivi teise poole tuletasingi sõba mustrimotiivi põhjal. Kuna motiivide asetust ei olnud võimalik üks-ühele üle võtta, sest kõlavöö koosnes erinevatest fragmentidest ning mustrimotiivide kordumine ei olnud korrapärane, lähtusin kudumisel põhimõttest, et motiivid vahelduvad kolme kaupa ja ilma kindla järjestuseta (Matsin, 2013). Motiivide paigutamisel arvestasin võimalusel nende järgnevust fragmentidel. Pikemad motiivid kudusin ühe- või kahekaupa, et oleks näha nende võimalikud variatsioonid. Ilmselgelt ei ole kootud vöö muster ainus õige variant, vaid annab tulevastele kudujatele võimaluse motiive enda soovide järgi järjestada.

Joonis 33. Kuue ja kõlavöö rekonstruktsioon. Foto: Sandra Urvak. Ehted ja aksessuaarid kuuluvad Ave Matsinile.

Kokkuvõte

Käesoleva praktilise-loova diplomitöö käigus uurisin Siksälä 13-14. sajandi paiku elanud naise matuse nr 200 tekstiilileide ning valmistasin naise piduliku villase kuue rekonstruktsiooni ja selle juurde kuuluva kõlavöö (joonis 33). Kuue lõimeripsilises labases koes kangas valmis hoolikalt valitud Kihnu maalamba villast kedratud ja indigoga siniseks värvitud hallidest ühekordsetest lõngadest. Analüüsid Siksälä ja naabermaade särkide ja kuubedega seotud arheoloogilisi ja etnograafilisi andmeid, konstrueerisin kuue lõike.

Õmblesin kuue käsitsi valmis ning kaunistasin varrukad matusest 200 säilinud varrukafragmentide eeskujul klaashelmeste, tinuliste ja kõlapoogaga. Kuue juurde kudas ka kõlavöö. Kui kuue osas läks põhitähelepanu kangale ning võimalikule lõikele, siis kõlapaelte rekonstrueerimisel olid luubi all nii neis kasutatud lõngad, mustrid kui ka kudumine.

Olulisemad järeldused:

Siksälä tekstiilide osas on eelkõige värvitud lõngu mitte villasid. Puhtamate ja kirkamate toonide saamiseks on värvitud heledamaid ja tumedamate toonide saamiseks kirjuid lõngu. See tähendab omakorda erinevate villakiudude omaduste tundmist ning sorteerimisoskust vastavalt vajadusele. Koduse käsitööna kasutati esemete valmistamiseks tugeva keeruga kedratud kammlõngasid. Kangaste kudumiseks kasutati ühekordseid lõngu, kõlapaelte ja vööde kudumiseks ning õmblemiseks kahekordseid lõngu. Vajadusel võidi kehvema kvaliteediga lõngu kasutada kohtades, kus nende tugevus ei olnud niivõrd oluline, näiteks kõlapaelte sissekoena.

Siksälä naise kuub oli tõenäoliselt õmmeldud õlgadelt kokkumurtud kangast, sisselõigatud ümara kaelaava ja trapetsikujuliste kiiluga varrukatega, mille kaunistused paiknesid varrukapäral ja -suul. Kiilud võisid olla kasutusel nii varrukatele kui ka kehaosale avaruse andmiseks.

Siksälä rõivastust peetakse konservatiivsemaks kui ülejäänud Eesti samaaegset rõivastust. Tumesiniseid kudrushelmeste ja tinuliste vöönditega kaunistatud kuued sarnanevad kaunistuste poolest enim Põhja- ja Kesk-Läti asustanud liivlaste tumesiniste villaste kuubedega. Kuivõrd Siksälä asustust seostatakse Lõuna-Eesti ja Läti aladel elanud ja eraldi soome-ugri rahvakillu moodustanud Adsele maarahvaga, võib eeldada, et adsele ja liivi naised võisid kanda sarnaseid kuubesid, mis olid kaunistatud ning mõeldud iseseisva riideesemena kandmiseks, nagu toleaeagsetele soome-ugri hõimudele iseloomulik. Samas peetakse pronksklambritega sõbasid latgalipäraseks, mis tähendab et rõivastus tervikuna võis eri aegadel olla mõjutatud erinevate rahvaste poolt.

Kindlasti pakuvad 13-15. sajandil Lõuna-Eestis ja Põhja- ja Ida-Lätis elanud erinevad rahvusgrupid ning nendevahelised kontaktid rõivastuse uurimiseks uurimismaterjali ka edaspidiseks. Samuti võib edasiste uurimuste tulemusena ilmnedagi asjaolusid, mis kinnitavad, et kalmesse maetud inimeste rõivad olid sama mitmekesised ja erinevate nüanssidega, nii nagu ühe kihelkonna ulatuses esineb etnograafilistel rahvarõivastel erinevaid seelikutribustikke, mustreid, lõikeid, tegumoodi ja värvikooslusi. Lisaks võiks tulevikus edasi uurida eri tüüpi ja tooni villade, lõngade ja kanga värvumist ning arheoloogiliste tekstiilide värvide säilimist maapõues. Samuti võiks süvenenumalt tutvuda naabermaade tekstiilidega ning neid Siksälä omadega võrrelda.

Adusin lõputööd tehes, et arheoloogiliste tekstiilide uurimine on palju keerulisem kui etnograafiliste esemete uurimine, sest enamjaolt on tegemist fragmentidega, mis on väga õrnad ning ei võimalda põhjalikku uurimist ilma neid kahjustamata. Samuti on need pinnases muutunud tumedaks ning kasutatud toonide kindlakstegemine ja mustrite mahavõtmine eeldavad treenitud nägemist ning võimalusel mikroskoobiga uurimist. Kõige tulemuslikum oleks arheoloogiliste tekstiilide uurimisega alustada kaevamiste ajal, nagu tehti seda Soomes Ravattula Ristimäki rõivakomplekti rekonstruktsiooni väljatöötamisel, sest hiljem võib osa infost olla kontekstist välja rebitud, hävinud või kadunud. Näiteks kudruste ja rosettidega kaunistatud Siksälä linaste särkide olemasolu tõestavad praegusel ajal vaid pildid ja joonised. Lisaks nentisin naabermaade särkide ja kuubede kohta käivate materjalidega tutvudes, et rekonstruktsioonide väljatöötamisel võetakse terviklike esemete mittesäilimisest tingituna üsna palju üksteiselt eeskujut, mistõttu on kohati keeruline eristada, millistel rekonstruktsiooni elementidel on kohalik arheoloogiline tõepõhi all ja mis on naabermaade eeskujul tuletatud. Samuti on üllatav, et naabermaade särkide ja kuubede lõigetes on küllaltki palju sarnasusi Eesti etnograafiliste särkide ja kuubede lõigetega.

Sain lõputöö tegemise käigus mitmeid kasulikke kogemusi nii arheoloogiliste tekstiilide uurimisel, uusi teadmisi naabermaade muinas- ja keskaegsest rõivastusest kui ka ainulaadse rekonstruktsiooni valmistamise kogemuse.

Kasutatud kirjandus

Davidson, H., Pīgozne, I. (2010). Archaeological Dress and Textiles in Latvia from the Seventh to Thirteenth Centuries: Research, Results, and Reconstructions. R. Netherton, G. R. Owen-Crocker (Editors), *Medieval Clothing and Textiles Volume 6* (lk 1-32). Boydell and Brewer

Ewing, T. (2006). *Viking clothing*. Tempus

Kaarma, M., Laul, S., Peets, H. (2000). Katse rekonstrueerida Siksali 14. sajandi mehe rõivastus, *Eesti Arheoloogia Ajakiri* 4 (1), 31-43

Kangasvuo, J. (1997). *Suomalainen muinaispuku - myöhäisrautakautinen vai nykyaikainen juhlapuku?* [Proseminaaritöö, Oulun yliopisto, Taideaineiden ja antropologian laitos].

<https://jek.kapsi.fi/muinaispuku.html#pukututkimus>

Keeman, M. (2017). Tuhat aastat tinulisi Eesti aladel: kasutamine ja valmistamine, *Leivanumber - Studia Vernacula* 8, lk 66-93, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia

Kiitsak, S. (2013). *Kõlapeelad Eesti arheoloogilises materjalis*, [Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool]

National Library of Latvia. (2020), *Latvian Folk Costumes*,

<https://kulturaskanons.lv/en/archive/tautasterps/>

Laul, S. (2004). Muinasaja lõpu ja varakeskaegsed särgileiud Siksälä kalmistust. *Setumaa kogumik*, 2. *Uurimusi Setumaa arheoloogiast, geograafiast, rahvakultuurist ja ajaloo*, M. Piho, 223–229. Tallinn: Ajaloo Instituut.

Lehtosalo-Hilander, P.-L. (1984). *Ancient finnish costumes*, Vammalan Kirjapaino Oy

Matsin, A. (2013). The 13th–16th Century Tablet-woven Bands from Estonia, H. Hopkins, (Editor). *Ancient Textiles. Modern Science*. Oxbow Books.

<http://www.jstor.org/stable/j.ctvh1dwxf>

Matsin, A. *Siksälä kalme keskaegne naisrõivas: tehnikad, leiud ja rekonstruktsioon*, [Dokoritöö. Eesti Kunstiakadeemia] (ilmumisel)

Manninen, I. (2017). *Eesti rahvariiete ajalugu*, Eesti Rahva Muuseum

Netherton, R. (2008). The view from Herjolfsnes: Greenland's translation of the European fitted fashion, R. Netherton, G. R. Owen-Crocker (Editors), *Medieval clothing and textiles*, 4, (143-171) The Bydell Press.

- Pasanen, M., Sahramaa, J. (2021). *Löydöstä muinaispuvuksi*, Salakirjat
- Pfarr, E-M. (2005). Handwerk oder Industrie? Erfahrungen bei der Herstellung eines hochmittelalterlichen Wollgewebes auf dem Gewichtwebstuhl, *Northern archaeological textiles: NESAT VII, textile symposium in Edinburgh, 5th - 7th May 1999*, (58-64) Oxford
- Pīgozne, I, (2020. September 30). Vienkrāsaini brunči tradicionālajā apģērbā, <http://pigozne.blogspot.com/2020/09/vienkrasaini-brunci-tradicionalaja.html>
- Rammo, R., Matsin, A. (2014). Kangakudumine keskaegses külas Siksälä kalmistu leidude põhjal, Lisa VI, Valk H., Laul. S. *Siksälä kalme I. Muistis ja ajalugu*, (lk 335-353). Tartu Ülikool
- Rammo, R., Ratas, J. (2021, aprill 9). Keskaegne kõlapael Siksäläst – õppevideo. *Vana aja rõivas*, Postimehe Fondi Noor-Eesti teadusgrandi toetatud projekt “Rõivastus ja enesemääratlus Eesti alal 11.-16. sajandil” www.ajaroivas.ee
- Ratas, J. (2021). *Õmbluskunst keskaegsetes linnades. Tallinna Jahu tn arheoloogiliste leidude näitel* [Magistritöö, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia] Dspace <http://hdl.handle.net/10062/73522>
- Rätsepso, S. (2014). *Rekonstruktsioon Siksälä naise peapärjast* [Diplomitöö, Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia] Dspace <http://hdl.handle.net/10062/42367>
- Walton Rogers, P. (2007). *Cloth and clothing in early Anglo-Saxon England. AD 450-700*, Council for British Archaeology, York
- Valk, H., Laul, S. (2014). *Siksälä kalme I. Muistis ja ajalugu*, Tartu Ülikool
- Valk, H., Ratas, J., Laul, S. (2014). *Siksälä kalme II. Matuste ja leidude kataloog*, Tartu Ülikool
- Žarina, A. (1999). *Apģērbs latvija 7.-17.gs*. Riga <https://www.scribd.com/document/475562038/Apgerbs-Latvija-7-17-gs-A-Zarina-pdf>
- Žeiere, I. (2017). *Arheoloģiskais tērps. Tā darināšana, valkāšana un komplektēšana mūsdienā Latvijā*, Latvijas Nacionālais kultūras centrs
- Østergård, E. (2009). *Woven into the Earth. Textiles from Norse Greenland*, Aarhus University Press
- Õpik, E. (1970). *Vadjalastest ja isuritest XVIII sajandi lõpul*, Kirjastus „Valgus“, Tallinn

Lisa 1. Kaevamisaruanne

Haud CC (200) asub ruudus i-j /11-12, suund kirre-edel (plaan 1987-88/1). Hauda on maetud 20–25 aasta vanune naine pakk-kirstus, peaga kirdes. Kolju on vajunud paremale küljele.

Käed on küünarnukkidest painutatud 90° all kehale, nii et vasak käsi jäänud alla, parem peale (plaan 1988/5). Käed on olnud sõba (:4) peal. Pronksspiraalide ja –klambritega kaunistatud sõba on keeratud ümber surnu, mistõttu mõlemad otsad asuvad keha vasakul poolel. Sõba üks pikikülgedest läheb üle reieluude ja keerab siis luude alla. Sõba nurk ulatub vasakule rinnale. Selle all rinnal labast riiet (linane?).

Ümber õlgade on olnud õlalina (:5), mis arvatavasti olnud linane, tekstiili pole säilinud.

Liniku pikikülgede tikand koosneb kahest helmevööndist, millede vahel tinast piklikud pulgakesed. Liniku otsad on üle õlgade ja ümber käte, nii et tikandiridade üks serv õlgadel, teine keerdub ümber käeluude. Õlalina on asetsenud sõba peal. Linikuhelmed on sõbakaunistuse peal nii õla juures kui ka vasaku randme piirkonnas.

Peas on peapärg (:1), mille võruosa kaunistuseks kasutatud helmeid (:plaan 1988 /3).

Ornament tuli välja kolju alt. Võru kannast ripuvad alla paelad, mis punutud spiraalidest ja villasest lõngast ning lõpevad lõngast narmastega. Tutid säilinud vasaku õla all. Tuttidesse punutud pronksspiraalid säilitasidki surnu keha ja tuttide vahel asunud poolvillase tekstiili. Kuklas on juuksed, mis moodustavad ristiolevad salgud. Algul näib olevat tegemist patsiga, kuid selgub siiski, et salk on läinud tagurpidi ning on tegemist lühikeste juustega. Võetakse kaasa juusteproov.

Kaelas olev mitmest (5?) keekorrast koosnev kee (:2) on lükitud kauriteokarpidest ja helmestest.

Mõlemas käes laiad käevõrud (: 6,7). Käevõrude peal poolvillast tekstiili, mis võetakse koos võrudega ülesse. Sama materjal ka sõba spiraalide peal. See ei saa pärineda sõbast, sest käed on asetsenud sõba peal. Järelikult peab selle riidega surnu olema kaetud, mille sees arvatavasti ka sõlg (:3). Sõle nõel ei ole sõba riide sees.

Paremas käes kaks sõrmust, üks laia kilbiga (: 8) keskmises kõige pikemas sõrmes ja teine, spiraalne (: 9) väikeses sõrmes. Teine laia kilbiga sõrmus (: 10) on vasaku käe kõige pikemas sõrmes.

Paremal puusal ripub nuga (: 11; tahv. I)) ja selle all varrasahelik (: 12; tahv. II).

Varrasaheliku üks haru ripub alla puusalt, teine haru suuremate kuljustega jääb selja alla.

Varrasaheliku vahel on säilinud kõladega kootud vöö tükk (:14). Aheliku harud n keeratud üle vöö. Vööst on säilinud kaks kihti. Järelikult on vöö olnud kaks korda keeratud ümber talje. Vööst kirstu põhja poole on poolvillast tekstiili, millest säilinud vaid villane kude. Riie

on olnud triibuline. Umbes 2,5 cm tagant jookseb läbi kaks punast lõnga. Lõngade suund ja triibud õlgadelt kulgevad keskkeha suunas. Kirjeldatud triibuline riie (poolvillane sõba) on niisiis olnud ümber õlgade, mille alla jäid peapärja tutid. Kogu tekstiil võetakse plaadile. Peamiselt on tegemist jäänustega pronkskaunistusega sõbast. Kaela juures on veel lisaks poolvillase materjali tükke, mis oli kaela taga mitmekordselt voltis. Samas on ka narmastega serv. Ei ole selge missugusest rõivaesemest see tekstiil pärineb. Üks võimalus on, et kaela taga voltis võis olla korjatud kirjas kootud särgi turjakaunistus.

Varrasaheliku all on villast toimset tekstiili, mis võiks pärineda ümber surnu keeratud pronkskaunistusega sõbast. Keha all olnud varrasaheliku haru peal ja keha vahel nahka, millel kuljuste jäljend (kirstu põhja suunas). Sõrmede alt ja sõba vahelt leiti samuti nahka. See ei ole surnu nahk, kuna on ühes tükis. Kas on tegemist nahkkindaga ? Nahk võeti kaasa. Sääreluude vahelt leiti tekstiili (: 13).. Ei ole selge, mis seda säilitas.

Pronksilustustega sõba (:4) puhastati välja ja dubleeriti alusriidele KANUTi restauraatorite poolt. Tekstiilirestauraator Barbro Gardberg Soomest kodus sõba pikikülgedel olnud kõlapaela. Kui sõba restaureerituna Ajaloo Instituuti tagasi toodi, siis oli seal juures veel teine hoburaudsõlg (: 15). Selle asendi suhtes puuduvad lähemad andmed. Kuna väidetavalt leiti sõlg sõba tükide vahelt, siis pandi ta matuse CC leidude hulka ja sai alanumbri 15.

Kirstu põhjas oli sõnajalgu. Neist võeti kaasa proov.

Haua sügavus päitsis – 163, jalutsis – 181.

AI 5101 : CC : 1 peapärg

: 2 kee, kaurikarbid ja helmed	: 9 sõrmus, pr., spiraalne, paremas käes
: 3 hoburaudsõlg, pr.	: 10 sõrmus, vasakus käes, laia kilbiga
: 4 sõba, pronkskaunistustega	: 11 nuga, rd. (tahv. I)
: 5 liniku kaunistus, helmed	: 12 varrasahelik kuljustega, pr. (tahv. II)
: 6 käevõru, paremas käes	: 13 tekstiil sääreluude vahelt
: 7 käevõru, vasakus käes	: 14 vöö ktk., tekstiilist
: 8 sõrmus, pr, laia kilbiga, paremas käes	: 15 hoburaudsõlg, pr.

Lisa 2. Matus 200 kõlavöö ja kuuepooga mustrijoonised

Joonis 34. Matus 200 kõlavöö (vasakul) ja kuuepooga (paremal) mustrid. Ruudutatud aladel on muster säilinud, ilma ruutudeta alal tuletatud. Mustad paksemad horisontaalsed jooned eraldavad fragmente.

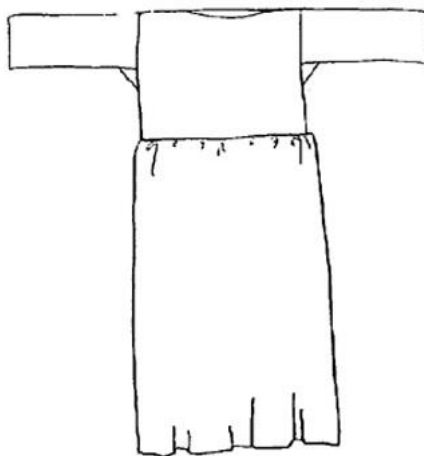
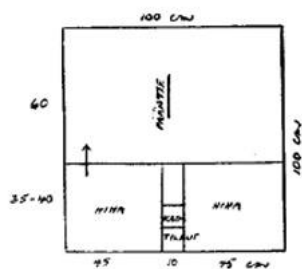
Lisa 3. Särkide ja kuubede lõikeid

Joonis 35. Parisselja rabaleid (ERM 19506) Foto: Arp Karm

Kuva 60. Paita ja paidan
alaset (mukaellen
LEHTINEN & SIHVON
1984, 29-30).

leikkusuunnitelma:

Joonis 36. Soome põiki alaosa sarg lõige. Riikonen 1990 via Kangasvuo, 1997

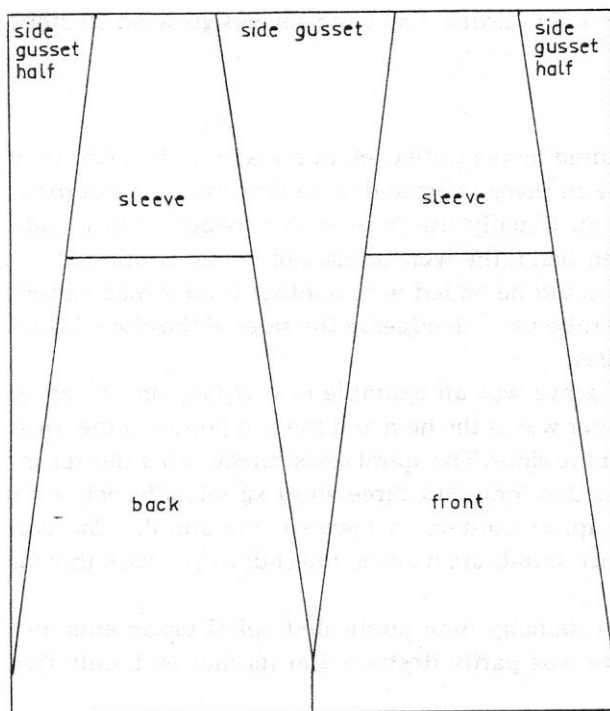
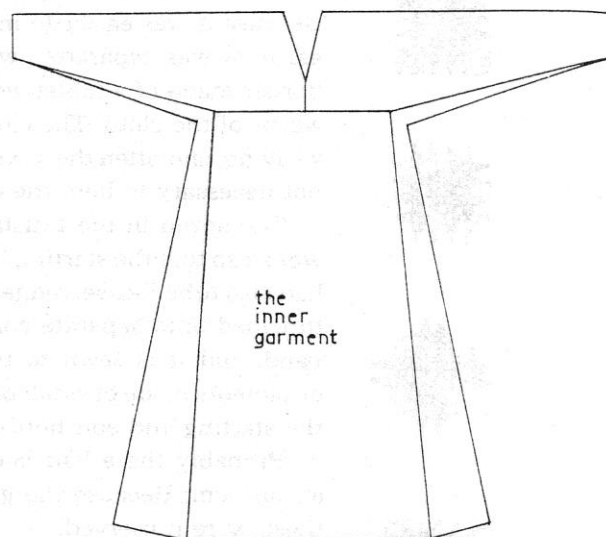
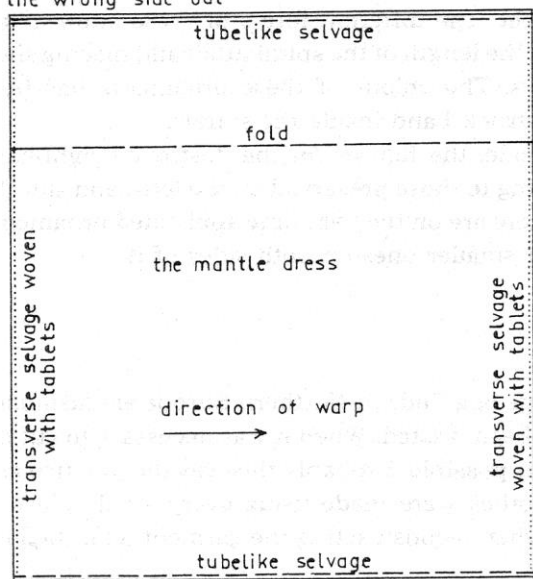

Fig. 34. Patterns for the inner garment, the mantle dress and the apron of the Eura costume. Below the reconstructed spiral ornamentation of the apron. Drawings Rauno Hilander.

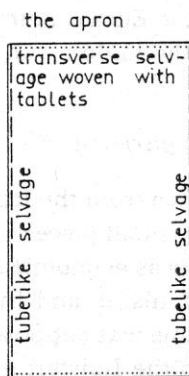
tablet-woven band sewn to the border, the wrong side out

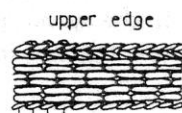
tablet-woven band sewn to the border, the right side out

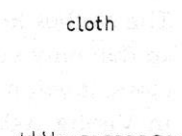
three-coloured border band of the mantle dress

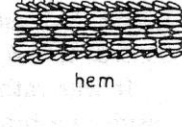
transverse selvage woven with tablets

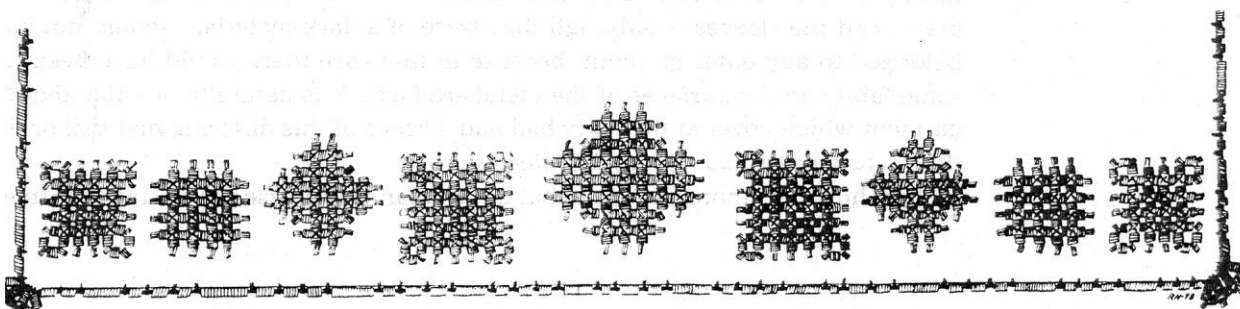
upper edge

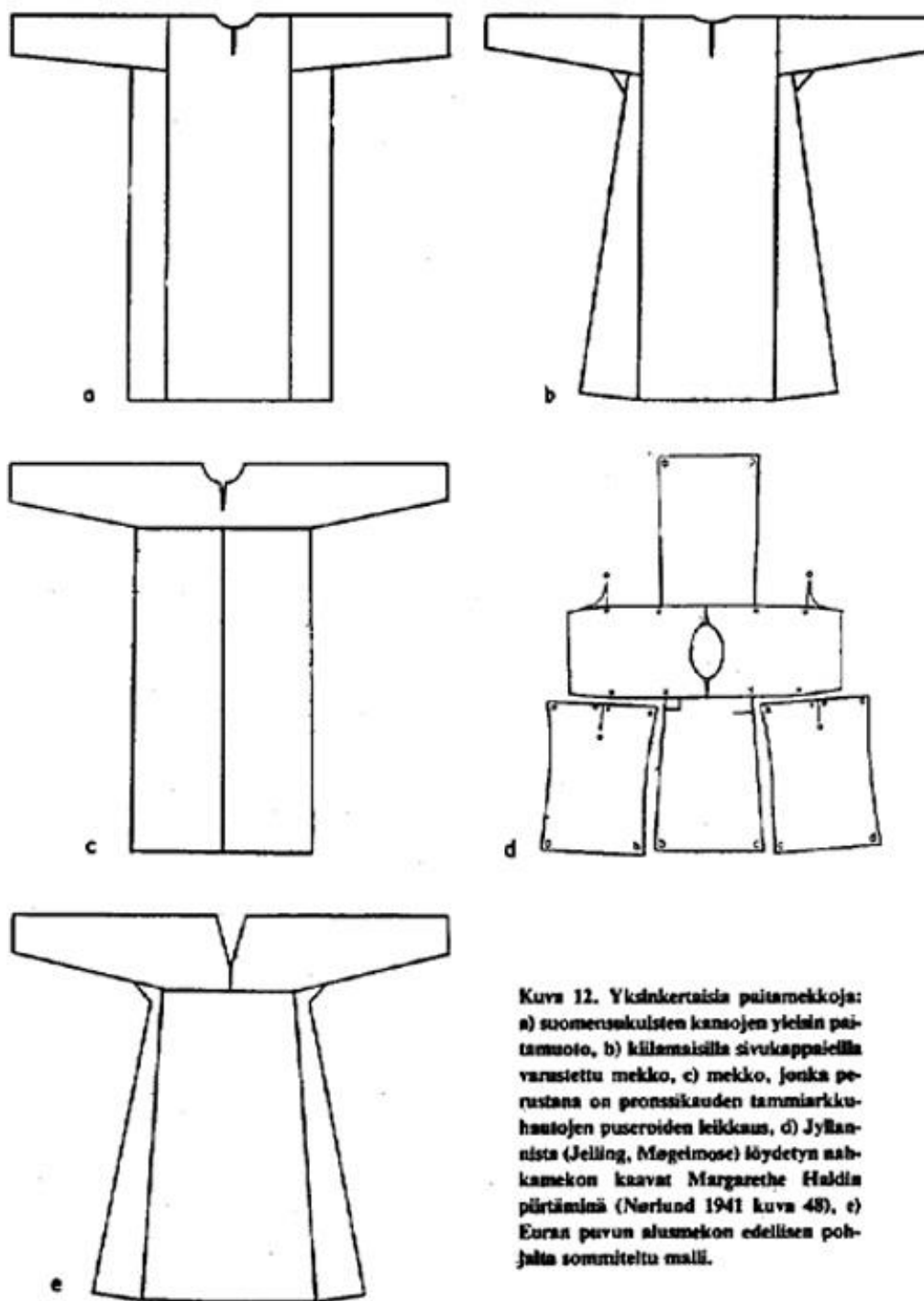
cloth

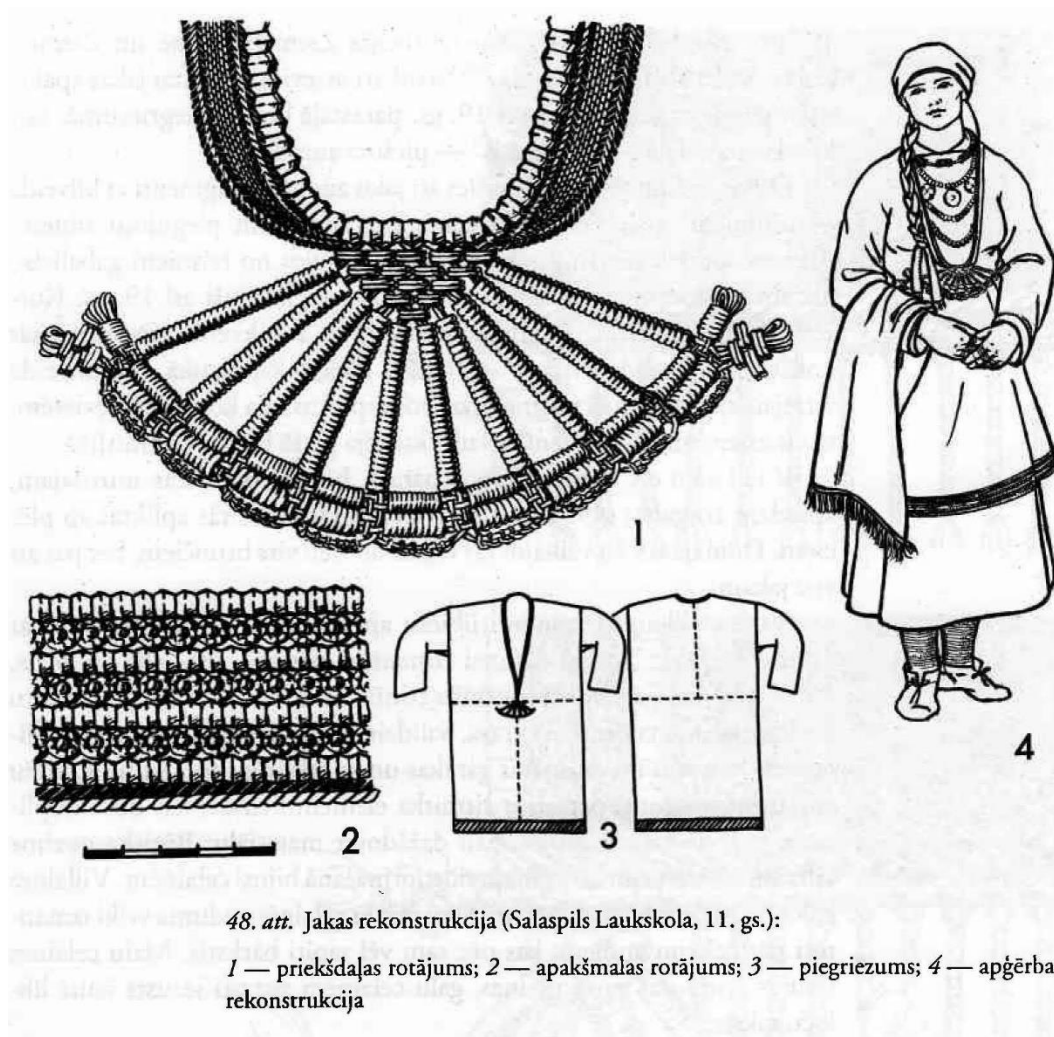
hem

Joonis 37. Soome Eura kostüüm, Lehtosalo-Hilander, 1984 via Kangasvuo, 1997

Kuva 12. Yksinkertaisia paitamekkoja:
a) suomensukuisten kansojen yleisin paitamuoto, b) kilimaisilla sivukappaleilla varustettu mekko, c) mekko, jonka perustana on pronssikauden tammiarkkuhautojen puseroiden leikkaus, d) Jyllannista (Jelling, Møgelose) löydetyin nahkamekon kaavat Margarethe Haldin pirtäminä (Nerlund 1941 kuva 48), e) Euran puvun alusmekon edellisen pohjalta sommiteltu malli.

Joonis 39. Liivi Salaspils kalme 191 matuse rekonstruktsioon, (Žarina, 1999, lk 95)

Lisa 4. Rekonstruktsiooni valmistamise ajakulu

Tekstiilide uurimine 16 tundi

Lõngade värvimine 12 tundi

Lõime käärimine ja telgedele rakendamine 21 tundi

Kanga kudumine 36 tundi

Kanga järeltöötlus 3 tundi

Kuue õmblemine ja kaunistamine 40 tundi

Kõlapooga mustri mahavõtmine ja kudumine 26 tundi

Kõlavöö mustri mahavõtmine ja kudumine 40 tundi

Kokku: 194 astronoomilist tundi ehk 258 akadeemilist tundi

Lihtlitsents

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Haldi Ellam,

(autori nimi) 1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

SIKSÄLÄ NAISE VARAKESKAEGSE VILLASE KUUE REKONSTRUKTSIOON,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on

Ave Matsin,

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Haldi Ellam

16. mai 2022